

خاتون - قرمسلہ سی

اؤفا عوام دارالفنونیناڭ مسلمان شعبہ سندنه
ذاکر القادری
طرفندن اوقولغان لیکسیه.

اؤفا، «طورمش» مطبعه سی.

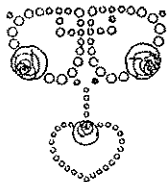
Уфа, Электро-Типография „Турмушь“.

1915 г.

اوپا عوام دارالفتونى اعضالارندن بر، ايكي محترم ذاتنك ئوتنوووى
بوينچە خاتون-قز مسئلەسى ختمندە بولايكسىيە اووقوغان ايدىم. ليكسىيە-
گە حاضر بولماغان باشقە طوئا وسىكلارمىدە فايىدە لانسونلار ئوچون
شونى كىتاب ايتوب باصدرەتچى بولدىم.

ذ. القادرى - اوفا.

۱۹۱۴ يىلى ماى ۱ نەدە.

عوام درالغونىڭ زىك مسلمان شعبەسى اعضالزىن بر، ايكى محترمىڭ دىملەۋى بىۋىنچە مین ئۈستە دارالغون كىك بىك مەقس و بىك محترم درس كرسىسنە منوب، ھىم اجتماعى ھىم مىلى بر مەسئەلە طوغرىسىندە سوز سويلەرگە باطر چىلىق ایتىمە كچى بولدىم. باشقاروب چغوب سزنى فايدەلاندىرسەم، ئوزمنى بختلى سانار ايدىم. ئەگەر يوق بىرگە سزنى بورچى طورغان بولسام، حاضرذن ئوك سز محترملىردن عفو ئوتنوب قويايم.

خاتون - قز مەسئەسى شولقدر مەھم و طور مەشەز آنا رەغە شول قدر نىق بەسەلەنگان، كە بز ايرار خاتون - قزلار مەز آرقاسىندە غەنە دىيادە ياشى آلا - مز. خاتون - قزى ئولك، آدم رەتلى بولماغان بر مەلت دىيادە ياشىم، دىياد طورام دىي، حق سز دعوا ایتە؛ موندى مەلتلر جانسز، آلا رە ھىچ بر تورلى حىيات اثرى، طور مەش لىتى بولمى، موندى مەلت ھىم آنىڭ اعضالىرى داروین حىيات تارتىشى اسەلەگان كورەش مەيداننىدە رسوا بولا، بالالرنە باطرق تىرىيە، اخلاق، جەدىت و امىد كىك دىيادە ياشار ئوچون ايسىڭ كىرە كلى و ايسىڭ عالى صەقتلر تابلەمى. داروین حىيات كورەشى، طور مەش تارتىشى آنا - غان دىيادە بولغان ھەر نەرسەنىڭ ايكىنچىسەن جىكارگە چابالاۋى ئوھمەللىكلر، باشقە جانسز ئەبىيرلر و حىۋانلر آراسىندە دىياسار اتلغاندىن بىرلى بر توسلى بولسەدە، آدم جنسىنە كىلگەندە حال تمام باشقە لانه. ايسكى زما نلردە حىيات كورەشلىرى و تارتىشلىرى قارە كوچ، قارە قوت بلەن بولا ايدى. بر، ايكى، ئوچ پەلۋانى بولغان بر روغ و بر فەيلەنىڭ پەلۋانلىرى بولماغان ايكىنچى روغلرنى چىڭكۈۋى، ئوزىنە اسىر قىلوۋى مەكەن ايدى. لىكن دىيادە علم، مەعارف تارالا باشلاغاچ، قارە كوچنىڭ اھمىتى بتە باشلادى. سوڭقى عصرلردە بتۈنلەي بىدى. آنىڭ پىرن علم و مەعارف ياروشى طوتىدى.

هر ملت علم و معارف نوری بلهن نورلانسسه؛ حیات یساروشنده اوزدی. اسهاریده ایشتمه گان، تاریخ عالمیری، فیلسوفلر و عموما عالملر اوزینهده کرمه گان و عشی عربلر علم و معارف نوری بلهن نورلانغاندن صوڭ، دنیانڭ اړیڭ قوتلی فارسیلرن و رومالیلرن چیکدیلر. دنیانی آرقلیغهده، بویغهده یاردیلر.

تورلی سبیلر کوچلهوی بوینچه عربلر علوم و معارف یولندهغی خد. ملترندن توقتاب، شخصیت و اینتر یغلر بلهنگه بولشه طورغاچ، اجتماع و علم یاروشنده آلارنی باشقه ملتلر اوزوب کیتدیلر. علملر، فنلر و آنڭ قورا-للری ترقی ایتدی، قاره کوچ، قوری قوت اورنن فکر، عقل و آنڭ یمشی بولغان علم و معارف طوتدی. مونڭ نتیجهسندده اروپا غلغی طودی. اروپا مدنیتی میدان آلدی. علم و آنڭ قونی بلهن حیات یساروشنده اول باشقه ملتلرنی چیکدی.

مونه آروپانڭ حیات یاروشندهغی شول ئوستونلگی خانون - قزی سیاسنده ایدی. لکن بز آروپا خاتونی دیگانده آنڭ پچراقلغن، مودهلی کیوملرن، نیاترگه باروون، قول قولغه طولغوب یوروون، هر تورلی کلیشسز صفتلرغنه کوڭلمز گه کیتره بز هم بیڭ کوبهز هر تاتار خساتوننده شوشی صفتلرده بولورغه تیوشلی دیب بلهمز. درستن ئه یتکانده بز آروپا مد نیتن ئوز بز گه ضررلی و ملیتمه زنی یویارلق بر رهوشده تانوغانمز شیکللی هر آروپا خاتوننده اړیڭ پچراق صفتده، دین و اخلاق قبول ایتمی طورغان پچراقلق اچنده، ایتوب تانیمز. خاتون - قز هر بولغان صاین، ئوزینڭ طبیعی، بولغان حقوقی بولنده بر آدم اتلاغان صاین شول محترم بولغان صنف اخلاقسزلق، پچراقلق اچنه چوما دیب، خیال ایتهمز. بو یا کیش فکرارنی باشمزدن چقارر ئوچون برنچی درجهده خاتون - قزی ئوزن، خاتون - قز نڭ طبیعی حقوقن، خاتون - قز مسئلهسی نیچوک میدانغه چهغانلغه آ کلارغه بوزچلیمز.

عموما اجتماعی مسئلهلرده گی یول بلهن آنڭ بو کونگی حالن ئوتکانده-گی حالنی بلگاکچکنه آ کلی آلامز. خاتون - قز مسئلهسی شیکللی اړیڭ النوع اجتماعی بر مسئلهنی توگل، بلیکه ئوز بز نڭ اړیڭ عادی و اړیڭ اواق بر اشمز نیده ئوتکانده گی اشلرمز گه چاغشدر و بقرنه بلهمز. ئوتکانده گی حال-للرنی نیکشروهم آلماشنو کونلرنه گی حاللرنی بلوبلهنگه اجتماعی بر عقیقت

آڭلا شلمديغندن، بىز خاتون - قىز مىسىل سىندە شول علمى اصولى قىبول
ايتوب، نىكشەرگە كىرەمىز.

تارىخ آلدىندە خاتون - قىز.

تارىخ عالمىنىڭ استاذى بولغان ھىرودوت ياكە ھىرو دوتى
اير بىلەن خاتون آراسىندەغى مىناسىبەت ھىوانلار آراسىندەغى مىناسىبەت كىبك
بولغانلغىن بىيان ايتتە. مەگەر شول قىدر آير ماسى بولغان، كە ئەگەر بىر خاتون
بالا تاپسە، بالا ئوسىكساچ قىبىلە خلقى جىلوب، آنى كىمگە اوخشاسە شول
كىشىگە نىسبەت ايتتە طورغان بولغانلار. مونسە بوعادت ژرمان ھىم عرب
قىبىلەلرى آراسىندە بىك مىشور ايدى.

صوڭقى عصر سىياھلارنىڭ سويلەگان سوزلرى، كورگان حاللىرىدە
تارىخىدە سويلەنگان بو سوزنىڭ درىستلىگىن اثبات قىيلا. آوستىرالىيادەغى تاپتى
بورطلارن، مرگىز آپلەرن، ياكى زىلاندى مەلىكتىن، ھىندىستان و آفرىقانىڭ
بعض بىر بىرلارن سىياھت ايتوچىلار بو بورطلردە ئويلەنو، كىياوگە بار و عادتى
بوقلغىن ئوزلارنىڭ سىياھىتىنامە لىرىدە يازالار.

بو حالدى بولغان خاتون البىتتە ئوز كونىن ئوزى كورە، طورمىش و ھىيات
آورلقلارندە ئوزى كوتارە، ھەر اشدە اير جىنسى بىلەن نىگىز بولا، طوغان بالا
كوب و قىدە ئوزىنە نىسبەت ايتلىگانلىكتىن، ھىيات مەيداندىدە اول ايسردىن
بوغار بىراق اورون طوتا. خاتون - قىز بو دورلردە ايرلار بىلەن بىرگە صوغىشلارغە
ناشە، روغ و قىبىلەسى بولندە جانن فدا ايتتە ايدى. ايسكى تارىخىلدە آتلى
وجەبە ولى خاتون - قىز قورمانلار و صوغىشچىلار طوغرىسىندە يازلغان سوزلارنى
زىنقىلر خرافات - ئەكىيەت دىب ساناساقدە، آلاشكىسز درىست و طوغرىدەر.
ھىنوزدە ياروم و ھىشى قىبىلەلار آراسىندە ايرلردىن عىسكىر جىيىلغان كىبك، خاتونلار -
دە عىسكىرلىكدە قوللانلار. فرانسوزلار داغومىيە مەلىكتىن قوللارنىدە آلفان و قىت
ويورط پادشاھسىنىڭ ايرلردىن ھىم خاتونلردىن بىشەر يوز عىسكىرى بار ايدى.
ھازىردە دە بىوى عرب، كىرد، لاز و آرناد خاتونلارى آراسىندە صوغىشلارغە قاتنا -
شوقى، ايرلار كىبك ئوك قىرمانلىق كورسە توچى بايتاق خاتونلار بار.
آدم كوچەلىكىنى تاشلاب بىر بىرىنى ئوزىندە وطن ايتوب آلفاندىن صوڭ،

ايگوجيلىك بلەن كۈن كۈرە باشلاغان، شۇندىن ئۇي تىرتىبى، ئۈزى اشە گانە ئۈيىن قاراۋىچى، آشن پىشروچى و باشقە ئۇي كىرە كلرن باشقاروچى بىر كىشىگە محتاج بولغان. آدم طبيعتى بلەن جمعيت حالندە ياشاۋى تلى، ايرىنك خاتونىغە، خاتونىنك ايرگە ميل ايتوۋى دە طبيعتى بىر نەرسە، عموما حيات آدمى عائل بولوب ياشارگە كوچاگان. موندە شول و باشقە سببلر بويىنچە عائل كيلوب چىققان.

عائلەنك ميدانغە چىقۇۋىنە و آنك بىر باشلققە محتاج بولوۋىنە، باش سبب ايتوب يوقاريدە داروۋىن حيات كۈرەشى يا كە حيات تارتشى اسەلگان تنازع بقاء (دنيادە طورر ئوچون كۈرە شو و تارتشو) قانونن كۈرە تورگە مەكن. آچقراق ايتوب مسئالنى كىكنايتە توشسەك، مسئە شول رەوشكە كۈرە: بىر ئەيلەنە. مز دەگى نەرسەلرگە قاراساق، تورلى رەوشدە، تورلى صورەتدە، تورلى قوت، تورلى خاصىتلى و ئۈزىنە كۈرە مخصوص آرتقلىق ايسى بىك كوب جانلى و جانسز ئەببىرلر كۈرەمز. كچكە بىر طوزان كىسە گىنن باشلاب، ايسك زور حيوانلرغە قىرلى مەسى ياشار ئوچون تارتشالر، كۈرەشەلر، هر قايبو سىنە بارانلىشندە اوق كۈرە شو و تارتشو ئوچون كىرە كلى بولغان قوت، هم استىداد بىرلگان. جانلى و جانسز نەرسەلرنك هر قايبوسى ئۈزىنە كىرە كلى بولغان نەرسەنى آلورغە، ضررلى نەرسەدن قاچارغە طر شا. شونك بىان برگە ئۈزىنن قوتسزنى بوتارغە، ئۈزىنك استىدادى آستىنە آلورغە بار قوتن صرف ايتە. ايسك كچكە طوزانن باشلاب ايسك زور بولغان يولدىلرغە قىرلى حياتنك شول قانونى بويىنچە ياشى. كچك؛ قوتسز طوزانلرنى زور بولغان طوزانلر ئۈزلىرىنە تارطوب اوقماشترلر، زور بولغان قوباش ئۈزىنك قوتى استىنە ئۈزىنن كچكە ئەللە نىچە يولدىلرنى جىناب ئۈزىنە آستىنە كرىنكان. حيوانلرغە كىلگانە بوقانوننى بىگرەك آچق كوررگە مەكن.

اوروپا عالملىرىندىن بەضىلر قىر مسقەلر حياتن بىك قىزق تصوير ايتەلر؛ آلارنك اويالرنىنك ھندسە علمىنە بناء بىك ئوستا قورلغانن، قىر مسقەلر آراسىنك صوغشلر بولغانن هم صوغشە ئوستون بولغانلرى چىكلىگانلرن اسىر آلارن ھر قىر مسقە جماعەسىنك باشلقلىرى بارلغن هم باشلقلىرىنە اطاعت ايتەلرن سوبىلر. قوشلرنك باشلقلىرى بولسوۋى بىرگە بىك آچق معلوم، ئەتە چلر، آتافازلر كوز آلەمزدە. كوكە اوچوب يور وگان قوشلرنك باشلقلىرى آلارغە قوماند ايتەلر، دشماندن آلارنى صاقلارغە طر شالر، حياتلرى ئوچون

قورقنچىلى بەرەر نەرسە كۆرسەلەر باشلىقلارى قىچقروب آلا رغه قورقنچىلى حال باراغن بىلەرلەر. قىسقىسى حيوانلارنىڭ ھەر تۈرلىسىنە قاراساق تىشىسى آناسىنە باشلىق ايتە. يوقارىدە تارىخنىڭ بىك قارا كفى چاقىلارندە مشهور تارىخى عالمى ھىرودوتنىڭ سوزى كۆچرۈپ، اول دورلردە آدم عائل رەوشندە ياشامە - گانلىگن، ئويلەنو، كىياوگە بار بولماغانلىغن سويلەپ اوزغان ايدىك. ھىرودوتنىڭ اول سوزى بىزنىڭ بو اورندە سويلەگان سوزمىزگە تىرىس توگل. چونكى ھازىرگى ايركەك جىنسنىڭ كىرەك حيوانلارندە، كىرەك آدمنىڭ خاتون جىنسىنە قاراغاندە فېزولوژىيا جەتتىن بايتاقى آيسىر ومىلىق بار. اورتا حساب بلەن ايسە بىلەگان تىشى - ايركەك جىنسى كىرەكىمى وكىرەك تامر و اعضالارى ياغىندىن آنا - خاتون جىنسىنە قاراغاندە توبەنرەك بولا. قىسقىسى تىشى حيوانلارنىڭ آنا جىنسىنە، ايركەكنىڭ خاتون جىنسىنە باشلىق ايتوى بىردە سېسىز؛ اتفائى غنە توگل، بىلكە فېزولوژى - اعضالارنىڭ قورلىشىنىڭ مونارغە بىك زور تائىرى بار. ايسكى زامانلردە، تارىخ بىك قارا كفى چاقىلردە خاتون ئوز باشىنە، باشلىقسىز، ايرلار بلەن بىر تىگىز بولوب ياشاگان اىكان، آنىڭ بو ياشاشى عائل تۈزۈپ اجتماعى حالدە ياشا، ھىر كىچىر رەوشى بولماغانلىغىندىن ھم عائل، باشلىغىنە، احتىياج توشمەگانلىكىدىگنە كىلگان. يوقارىدە سويلەنگان سېبىلر بويىچە عائل قورولماچ، اير ئوزىنىڭ طىبعى بولغان ھوققن آلمان، عائل باشلىغى بولوب ميدانغە چىققان. قر آن مونە شول ايرنىڭ عائل باشلىغى بولووى مسئلەسىنى «الرجال قوامون على النساء - ايرلر خاتونلارغە باش، آلارنىڭ اشلرن قاراوچىلر» آيتى بلەن چىشوب كىتىكان.

مناسبتى كىلگاندە شوئىدە ئەيتوب اوزىم؛ مېن بولىكسىيەمدە شرىعتلر - نىڭ وشول جەھەدن اسلامىتنىڭ خاتونلارغە نىندى ھوقق، نىندى پراوا بېرگا - نىن سويلەيمىم، بىلكە مسئلەنىڭ دىنىگە مناسبتى بىك نىق بولغاندە غنە قىسقىغىنە دىن اسلامنىڭ مسئلەگە قارايشن ئەيتوب اوزاچقىم.

ھر عائلنىڭ آنا، بابالارى آراسىندىن سايلانوب آلمان بىر مەبودى (الله - سى) بولووىدە عائل تۈزۈگە كۆپ ياردەم ايتىكان. يونان، روماليلر، ھىند - لىلر و ژرمانلر آراسىندە بو كۈنگى و ھىشى خىلقلردەغى كىك ايسكى بابالارنىدىن بىرسى مەبود ايتوب آلو عادىتى بار ايدى. قەلىمىدە بەشى روغلر آراسىندە بو عادت ھازىردە بار. عائللر شول مەبودلارگە قر بان چالالار ايدى. مونە شوشى

معبودلارگە قىر بان چالونىڭ دىنى بىر اش بولووى آدمنى ئوزىدىن صوڭ شوندى دىنى خىدمىتىنى ئوتتۇر ئوچون بالا، چاغە قالدۇرغە مېجور ايتىدى.

خاتوننىڭ عائىلە آناسى بولووى آنىڭ ئوز كونىن ئوزى كورووينە قويما بولغان، اول ھىر حقوقىدىن محروم قىلىنغان. خاتون ھىراڭىدىن بىر اسىر ياكە بىر قول اورنىنە توشۇرلىگان. يونانىلىلەر، رومالىلەر، ژرمان، ھىند، قىساي و عرب كىك خىلەر قولىنى آقچە بىلەن ساتۇپ آلۇپ خوجە بولغان كىك، خاتونلارنى دە شولاي خوجە بولغانلار. ئويلەنۇ ساتۇپ آلۇرەوشىدە خوجەلىقنىن عبارت بو- لغان. درست، رومالىلەردە «كاتون» اسملى كىشى يىتىشكانچە روما جەھورىتى اچىدە خاتونلارغە بىر آز حقوق بىرىلگان ايدى. خاتونلار تياترلارغە، جىمىتىلەرگە بارالار، ھىتى بعض بىر روما خاتونلارى سىياسى اشلىرگە دە قاتناشباشلاغانلار ايدى. خاتونلارغە فوق العادە دشمانلىقى بىلەن مشهور «كاتون» يىتىشۇپ، خاتونلارنى پەردە- لرگە رومالىلارنى دىمىلەپ، ھىز يىردە خىطبەلەر سويلى طۇرغىچ، ئوزىدىن صوڭ مەھىن جەيۇچى كۆپ طرفدارلار قالدۇرۇپ وفات بولدى. مىلادىيىسى دن ايكى عصر ئىلك يىتىشكان، علم و فلسفەسى بىلەن مشهور بولغان بوگا- تون روما خاتونلارى ئوچون زور بىر بلاء ايدى. شونىڭ ايكىگان فكىرى آرقاسىدە عموماً روما مەملىكىتىدە خاتونلارغە قارشى دشمانلىق طۇدى. روما قانۇنلارى بويىچە خاتونلارغە ظلم ايتۇ ئوزى بىر حقوق بولۇپ ئورۇلدى. ھىتى خاتونلار ايت آشاودىن، سويلەيدىن، كولدۇن محروم ايتىلدىلەر، آوزلارن «موزىلير» اسملەنگان يوزاقلار بىلەن يوزاقلادە قويدىلەر.

يىگىت خاتونى بولۇچى قىزنى آتاسىدىن ساتۇپ آلا، ساتۇ بىلەن آتاسىنىڭ قىزى ئوستىدە بولغان حقوقى ايرىنە كوچە؛ ايرىگە خاتونن ايكىنچى كىشىگە ساتۇدە درست بولا، اير ئولسە خاتونى قالغان ميراثى بىلەن بىرگە وار- ثلارنى كۆچە.

بو قانۇن و عادىتىنىڭ قالدق اثرى قازاق قىردەشلەرمز آراسىدە دە بار. آلار قالىن آتاغان مەرھارى ئوچون ھىوانلەر، ھىوان بولغاندە دە قولى، كچە، بوز او كىك كچىكە ھىوان توگۇل، بىلكە آت، سىير، دۈە كىك زور ھىوانلار بىرەلەر. بايلەردە يوزەر، اورتا ھاللىلەردە ۴۹ شەر، يار بايلەردە ۲۱ ھىوان مەر بىرو عادىت بولۇپ كىتىكان. مېرنىڭ بىولاي قىمەت، ۱۰۰۰ كوتسارە آلماسلىق

رەۋشە بولۇۋېنىڭ سەببىنى بولسە بولسون، لىكىن مۇنىڭ خىيات وپۇرۇشى ئۇچۇن زۇرۇرلىرى ساناب بىررلىك توگىل. بۇرەۋشە ئۇيەلەنۇيگىنىنى تىمام يارلىيلەنرۇب قالدۇرا، طۇرۇمشۇن بۇلۇيىنە قۇيار ئۇچۇن نۇچە يىللر طۇرۇشغە، بار قۇتن صۇر ف ايتەرگە مۇجۇبۇر ايتە ھەم بىك كۇب يارلىنى يىگىتلرنىڭ ئۇيەلەنمى قالدۇرىنە، ئۇيەلەنەلدە يەشلىك قۇتلرى بىتكەچكىنە ئۇيەلەنۇلرىنە سەبب بۇلا. شۇل سەببىلى نىسلى كىمى، نىسل نەچەرلەنە، فەش كۇبەيە. خاتۇننى شۇندى زۇر قۇت بۇلۇن كۇب مۇر بىرۇب آلو آنىڭ ھىدۇت اجىتەمەيەدەگى ھقۇقۇن، آنىڭ قىسۇن آرندۇرمى، بلىكە آنىڭ نۇقراق استىباد آستىنە كۇرۇيىنە، ھقۇقسۇز قالدۇ. ويىنە سەببىچى بۇلا. بۇلاى ئۇيەلەنۇايسكى عىسۇرلەدەغى آلىش، بىر شۇرەۋشەگى ئۇيەلەنۇنى آ كۇرغانى شىكىللى، خاتۇننىڭ ايرى ملىكى و ايرى مالى كىك ايتلۇب اعتبار ايتلۇويىنەدە يۇل آچا. شۇنىڭ ئۇچۇن بىر كىشى ئۇلۇسە آنىڭ خاتۇننى آنىڭ ائىلىرى ياكە آغالىرى آلالر ھتى ئۇلۇگىن كىشىلرنىڭ اۇنۇيىشە رىەشەنە. گى ائىلر ندىن ۳۵- ۶۰ شەرىەشلىك جىنگالرن آغانلرى بۇلا. فسقەسى طۇل خاتۇنلرنى آلو ھقۇقى ئۇلۇگىن كىشىنىڭ آغىا، ائىلرەنە بىرلا. مۇنە بۇنار بىخنىڭ بىك قارا كۇغى چاقۇر نەغى ھاللرنى، خاتۇنلرنىڭ مال، ايرىلر- نىڭ ملىكلرى كىك اعتبار ايتلۇون آ كۇرا.

ايسكى زىمانلردە ئۇيەلەنۇنىڭ ساتۇ، آلۇرەۋشەدە بۇلۇۋى (خاتۇننىڭ ايرى ملىكى ايتلۇب قارالۇۋى) خاتۇننى ھە ھقۇقدىن مۇرۇم ايتۇب قالدۇر- غان. اول ھىچ بىر نەرسەگەدە ھتى ئۇزىنە ئۇزىدە خۇجەلق ايتە آلماسلىق بىر ھالىگە كىلگىن. اول آنا، آناسىدىن وباشقە ياقۇنلرنىڭ قالىغان ماللرغە وارث بۇلا آلمانغان، ايرىگە چىكىسۇر خاتۇنلر آلۇرغە، نەلگىنى قىدرلى جار- يەلر طۇتارغە بىك زۇر ايشىك آچقان. ھتى ايرى تەلگىن و قىتدە خاتۇنلرن ساتادە آلمان.

اخلاق و عادتلىر بۇلۇن ھكۇمت قانۇنلرى آراسىدە نۇقتىر مۇناسىبەت بۇ- لسە، خاتۇن قۇر مۇسئەسى بۇلۇن ھكۇمت قانۇنلرى آراسىدەدە شۇل قىدر مۇناسىبەت بار. ھكۇمتنىڭ استىبادى آر تقان صابىن خاتۇن- قۇر ھقۇقى كىمى، كىمىگنە توگىل آنىڭ طۇبىعى بۇلغان ھقۇقى آلمان، ھكۇمت استىباد يۇلۇنۇن

اير كئرهك بولغە كره باشلاسه، خاتون-قزغە دە ئوزار يىنك طبعى بولغان
حقوقلار نىن آزغەسى بولسە دە بىرلە باشلى.

آدم جنسى مەنپلەشە باشلاغاندىن سوڭ، ھكومتلەر تائىرى بلان خاتون
سقىز حيوان كېك آدم ملكى بولودن چىقارلدى. ھكومت فانولار يىنك
ۋ شرىعتلر يىنك تور لىلگىنە بناء خاتون-قزغە آزى، كوبى مىلكىت-خوجە
لقى بىرلدى؛ خاتون آزى، كوبى نەرسە گە آيە بولا باشلادى. لىكن
ھىچ بىر يورطدە، ھىچ بىر مىلكىتتە آزارغە نىوشلى حقوقى بىرلمەدى. ھىند-
ستاندە خاتون ايرىنك نامۇسى، شرفى ايتلۇب تائىلسە دە، خاتوننىڭ ئوز نامۇ-
سىن بويىۋى ايرىنك نامۇسىن بويىۋى كېك اعتقاد ايتلسە دە، آنىڭ قانون
قائىدە كىشىلگى يوق ايدى. اول ايرى ئوچون ياشى، ايرى ئوچون ئولە
ايدى. يونانلىلردە خاتون پەردەلەنوبكەنە طورغە، بىك ضرور بولماغاندە ئو-
بىندىن چىماسقە مجبور ايدى. روماليلر قاشىنك خاتوننىڭ نىندى حالدە بولۇۋى
يوقارىدە سويىلەپ ئوتىدك. آوروپادە شىرقە قاراغاندە دە خاتون، قزنىڭ
ھالى ناچار ايدى. آوروپا رومافانونى تائىرى آستىدە بولغاندە ھىچ بىك
قۇتلى، خاتونلر بوتونلەي حقوقسىز ايدىلر. حتى بايتاق دىن عالمرى آنىڭ
ايرلر جانى كېك جانى بولۇۋىن انكار ايتەلر ايدى. بومستى ۵۸۶ مىلادى
يىلدە ماكون شىرنە گى جمعىت گە عرض قىلغىچ، بىك اوزون مناظرە دن
سوڭ «خاتونىڭ اير كېك كىشى، لىكن اول اير جنسىنە خدمت ايتەر ئوچون
(آننىڭ خدمتچىسى ايتلۇب) ياراتلغان» دىگان قزارغە كىلدى. مونە شول
فرار نىتىجە سىندە خاتون-قىز كىياۋ گە چىققانچە آتاسى، كىياۋ گە چىققىچ كىياۋى،
كىياۋى ئولسە اير بالاسى يا كە ئوزىنىڭ ياقىنلر ندىن بىرەر اير كىشى يا كە
ايرىنىڭ ياقىنلر ندىن بىرەرسى قولى آستىدە ياشار گە مجبور ايتلدى. ھر حالدە
ئوزىنە ئوزى آيە بولۇپ، ئوز باشىنە ياشى آلمادى. گواھ، وصى (آپىقون)
بولۇرغە دە ھقى يوق ايدى. باشقە اجتماعى حقوقلر دن ايكى باشدىن اول
مەجروم ايدى. حتى مونىڭ اثرى آوروپانىڭ بعض بىرلرنە حاضرە دە بار ئى.
خاتونلرنى يوققە رەنجتولر، حيواننى قىنساغان كېك قىناۋلرغە توگىل،
حتى ايسكى زمانلردە بعض بىر مەلىكتلردە خاتون، قزنى عقلىمى، حقسىز مى

اير ذاتينڭ ئولتر رگهده حقى بار ايدى. اير بربيرگه چقسه آنى ئوستىدىن
بكيلاپ كىتە. حتى بعض اعضالرن يوز افلابده قويا ايدى.

مونه بو خاتون-قزنىڭ ايسكى زمانلردهغى حالى.

آروپاده خاتون-قز.

آروپا قانونلرى يوقارىدا بربيرگه مرتبه اسملرى سويلهنگان رومان
ليلردن آلتقان. عموماًمدنى قانونلرنىڭ نيگىزى بولغان روما قانوننده خاتون
-قزغە هيچ بر نورلى حقوق بېرلمەگانن سويلەپ ئوتكان ايدى. آروپادا
روما قانونى وروھانىلر تائثيرى آستىدە بولغان دوللر دە خاتون-قزغە هيچ
انغە ياكە بر قولغە قارالغان كېك قارا ايدى. اول يوقارىدە سويلهنگان
رەوشدە برەر ايرنىڭ ادارەسى (آپپونلغى) آستىدە ياشارگە مجبور ايدى.
عائىلە برلەن خلق، خلق برلەن حكومت نظاملرى آراسىدەغى مناسبتى
سويلەپ اوزدىق. ذاتاً حكومت خلقىن، خلق ئوزى. عائىلەلردن عبارت.
عائىلەلر اخلاق، عادت، مەدنىتدەنى درجەدە بولسەلەر، حكومت قانونلرى دە
شول درجەدە عالى ياكە توبەن بولا. آروپا علوم و معارفدە توبەن درجەدە
بولغان چاقىدە، عائىلە طور مشى، خاتون-قزى دە شول نسبتدە توبەن ايدى.
ايرلار خاتون-قزغە بر قولغە قاراغان كېكسىگە قارىلەر، آلارنىڭ تريبەلر يەنە، اوقو
لر يەنە اعتبار ايتكان كىشى يوق ايدى. عموماً خاتون-قزنى آياوچى، آلارنى
يافلاوچىلر تابلما ايدى. نيچە عصرلىق اجتهاد، نيچە يوز يىللىق آشقونىچە-
سندە آروپا يادە ياكى مەدنىت، ياكى علم و بولار آرقىلى آلك و بىلم ديگان نور
طودى. بونور طور مشنى ياقتر تىدى. هيات قانونلر نەغى كىمچىلكرنى
آچوب كورسەتدى. تارىخنىڭ بىك قارا كىقى دورلر نەدە طور مش، دنيا دە
ياشاش عائىلە مسائلەسن، عائىلە بولوب طور و فكرن نيچك طور درغان بولسە،
آروپا مەدنىتى ايسكى و چرگان طور مشنى، آنىڭ رەوشىدە شولاي اوق
ئوزگار تىدى. طور مشدەغى شول ئوزگار ش حكومت قانونلرن، آروپا
يورطون ادارە ايتور رەوشلر نەدە باشقار تىدى. ايرلار استىداد آستىنن چغوب

ھەر كىشى بولسا، پارلامېنتلار اچىلدى. ھەر كىشىنىڭ ھوقوقى بىلىكىلەندى.
آوروپايلار شول كۈنگە قىر بوتون شىرق خلقى (بىز ئاتالار دە شونىڭ
اچىنە) كېڭ خانۇن-قىزنى قىتئە اوچاقى، شىطان طوزانى، چەپى اوزن، عقلى
قىسقە... دىب اعتقاد ايتەلەر، خانۇن-قىز اير جىنىسە خىدمەت ايتەر ئوچون
يارانغان دىب، اويللار ايدى. عالملىرى، روھانىللىرى، فىلسوفلىرى، شاعر
ھم ادىبللىرى خانۇن-قىزنى اوقوتۇنى يوقىغە ھىساب ايتەلەر، ئوى اشدن آش
پشوردن بوشانوب كىتاب مطالعە ايتوچى خانۇن-قىزىدن كۈلەر ايدى. لىكن
طورمىش، آڭ و بىلم خانۇن-قىزغە بولغان بوتوبەن قاراشنى ئوزگارندى.
ئوزگارندىگىنە توگىل، بو فىكۇرلىرى، بو اويللىرى پەر طوزدروب تاشلا-
دى. وطنىڭ يارلى يا كە يارطىسىدىن آرتقى بولغان خلقىڭ ئوى زندانلار-
ندە يابلوب، اشسىز و كوچسىز يانئوى اقتصادى جەتتىن وطن ھم مەلىكەت
ئوچون ضررلى بولووى ھىكمە ايتلە باشلادى. طورمىشقا قاتناشماغان،
دىيادن غەبرى بولماغان، آڭسىز و بىلمسىز خانۇن-قىزنىڭ طورمىش تارتىشىنە،
ھايات ياروشىنە جىدى و باطر كىشىلەر چىقارووينە اشانمى باشلادىلەر. آنىڭ
ھالنى تىكىشىرگە طوتىدىلەر. تىكىشەرە و تىقىدىقلا طورغاچ، آنىڭ بولاي تاشلا-
ندىق ھالە اشسىز و كوچسىز قالووينە ئوزلىرى سىببىچى بولولۇرن بىلىلەر.
اول يارانلىشىندە ايرلر توسلى، عقل و ادبى جەتتىن آلفە كىتارلك، اصلح
قىلىنورلىق ھم ئوزلىرى كېڭ ئوك كىشى ايدىگن سىزىدىلەر. ئوزىنىڭ طىبىعى
قوتىن صرف ايتوب، ايرلر شىكىللى ھر بولوب، آڭ و فىكۇر قوھسىدىن فايدە-
لانورغە ھقلى بولغانن ئەيتىلدىلەر. آنى بو ھوقۇقلردن خىروم ايتو آدم جىبو-
نىنە بىگىرەك خانۇن قىزنىڭ ئوزىنە ظلم، جىر بولا، دىدىلەر.

آوروپادە مونە شوندى فىكۇر ماوغانىدىن صوڭ، آوروپا خانۇنى ايكىنچى
رەوشكە كىردى. اوقورغە، عقلن ئوسىدرىگە، اخلاقن تۈزەترگە طوتىندى.
تربىيەسى ئوسكان، عقلن كىڭسايىتكان صابىن برەم، برەم ئوزىنىڭ طىبىعى ھقو-
قن داولى ھم آلا باشلادى. ايرلر بلەن برىگە ھايات ياروشىنە كىردى،
ايرلر بلەن برىگە مەكتەب، مەرسەگە اوقورغە، چىر كاوگە عبادت ايتەرگە
يورى باشلادى. ادبى مچلىسلردە، علمى جەمىئەتلردە ايرلر بلەن برىگە اوطرا،
بىر شارىنىڭ ھر طرفىكە سىياھت ايتەرگە طوتىندى. اوزاقن ئۆتمەپچە آوروپا

دنياسندن حيوان كېك توبەن وحقوقسىز ايسكى خانون-قز بوغالوب، آنڭ اورنینه حيات وطور مشدە اير جنسينڭ ايدەشى، ملت و خاققە غير تلى، باطر يورەكلى، اميدلى يىگنلر بولەك ايتوچى، اخلاق وعالى جنابلىغى بلان تكبر اير جنسينە ئورنەك بولوچى، عموماً ملت وخلقنى سعادت وياقتىلققە آلوب باروچى ياڭا خانون ميدانغە چقىى.

نېچە عصر لردن بيرلى سياست، اخلاق، علوم و معارفدە توبەنەپە و آرتەقلا كىلگان شرق دنياسندن چغوب، آروپا عالمينە باروب كرسەلڭ، هر كمنڭ كشىلگى، حقونى حرمت و قدر ليلانگانن و خانونلرى بېك بوغارى اورن طوتقانن كورسەك. فكر و اشندە حر، كىسكىن سوزلى، باطر يورەكلى، چن معناسى بلان كشىلك درجە سينە ايرشكان خانون-قز عالمن كور-وب تاڭغە قالاسك. آروپا غە فاراغاندەدە حررەك و اشلكليرەك بولغان آمرىقاغە كوز سالسان، خانون-قز دنياسينڭ آروپا خانونلرىنە نسبتادە بېك كوب آلفە كىتكانلىكلرن كورەمز. آندە خانون-قز سياسى حقوقلردن باشقە سينە آيە بولغان، هيائتدە ايرلر بلان ياروشا، حتى بايتاق نەرسە-لردە ايردن اوزغاندە.

بو اورندە مشهور فرانسوز معررلردن «بول بورژيە» نڭ آمرىقا سياحتندن قايتقاندىن صوڭ يازغان سوزلرن كوچروب كىتونى مناسب كورەم. اول ئەيتە: «آمرىقادە برەر مکتب فارارغە بارساڭ، قز لر بلان يىگنلرنڭ برگە اوفوغانلرن كورەسك. هيچ آيرماسز اير ياكە خانون معلم و معلمەلك ايتە. ئۇ گەر برەر مکتبڭ كىميا بولەسنە كرسەك مىكراسكوب قورالى يانندە باشلرن ايوب قز و يىگنلرنك برگە علمى مسئلەلرنى تىكشورلرن قاراب عجبەل نەسك. ئوزن تانومتى غزيتە معررلرى ياكە مخبرلرى يانىكە كىلسە كوبسى خانون، قز بولوب چغا. مشهور دوكتورلردن برەر سينە بارساڭ يىنە خانون، قز بولوب چغا. خانون، قز دوكتورلرى بلان اير دوكتورلرينڭ سانى بر دەى. آمرىقانڭ بعض ييرلردە اير دوكتورلرى كوبرەك بولاسەدە، خانون-قز دوكتورلرىدە آز توگل» دى.

آمرىقادە عموماً حقوقلرنڭ كوبسى خانونلرغە بيرلگان. هر محكەدە خانونلر آدوا كاتلىق ايتەلر. گازساس، يومنز، گولومبىە، شىلى زىلانندە و باشقە غوپير نالردە صودىالار، پر وقارورلر بار. خارچە، داخلپە و هر بىە مېنىستىر-

غزىتە مەدەرلەرى، پوچتە ۋە تېلېغرافى تورەلەرى سانىنىڭ ئامېرىكا خاتونىنىڭ
ھايات ياشاشىدا نىزى رول اوينالغان بىلور ئوچون ۱۸۸۰ چى يىلنىڭ استا-
تېستېقە سىن كورسە توپتەسە كېرەك. بو استاتېستېقەغە قاراغاندا علم ۋە ادېيات
بىلەن شىغلەنۇچى خاتونلارنىڭ سانى %7۸، سەودا بىلەن %۵۵، تۈزلى ھىنر بىلەن
%۲ بولغان.

ئامېرىكانىڭ بەضى بىر جەھەتتە خاتونلارنىڭ سىياسى ھوقۇقلىرىنى بوتونلەپ
آلغانلار. يۈمىز غوبىر ناسنە خاتونلارغە ۱۸۶۹ چى يىلدىن بېرىل صايلال ھوقۇ-
قى بېرىلگان ۋە شول قانۇن ھەلگە قويغاندىن بېرىل صايلال اشلىرى تامامى
بىلەن يولىنە قويغان. خىيانقۇلر، رشوت بېرىلر بېك آزايقان. آلتى يىل
ئوتكاندىن سوڭ بو جەھەتتە باشلىغى موسيو «شامبەل» ئوزىنىڭ سىياسى
خىتەبە سىندە شولادى: «بىز آلتى يىلدىن بېرىل خاتونلارنىڭ ئوز سىياسى ھوقۇ-
قلىرىنى استەمال ايتە بىلورلر تەجربە ايتوب كېلەمىز، مېن موندىن دورت
يىل ئىلك بو طوغرىدە ئوزىمنىڭ فېكرىنى سويىلەپ خاتونلارغە صايلال ھوقۇقى بېرى-
ۋەز اورنلى توشكاندىن ۋە مونىڭ فايدەلرن سويىلەگان ايدىم. آلتى يىللىق تەجربە
خاتونلارغە سىياسى ھوقۇقلىرى بېرىۋەز نىڭ بېك فايدەلى ۋە اورنلى توشكاندىن
كورسەتە». موندىن ايكى يىل سوڭ بو جەھەتتە باشلىغىنە قارنلر مجلسى (غاصودا-
رستۋېنى ساۋىت) اعضاءلردىن كېنىرال «تاير» صايلانغان ايدى. اول خاتون-
لارغە سىياسى ھوقۇقلىرى بېرىلۇ طوغرى سىندە شولادى: «بىزنىڭ خاتونلار سېگىز
يىلدىن بېرىل سىياسى ھوقۇقلىرى بىلەن فايدەلانالر. بولارغە خىلقنىڭ اشاچى كۈن بكون
ارتوب طوردا. بو كور كام اشى البتە ۋەطن ھەم ملت ئوچون بېك فايدەلېدر». ۸۲
چى يىلنىڭ ۱۲ چى غېنۋار نىدە «ژون ھويت» اسملى رېئىس ئوزىنىڭ
سىياسى خىتەبە سىندە خاتونلارغە سىياسى ھوقۇقلىرى بېرىلۇنىڭ اھمىتىنى سويىلەگاندىن
سوڭ، خاتونلار سىياسى اشلىرگە قاتناشقان ۋەتدىن بېرىل مەملىكت زاقونلرى
تۈزەلگاندىن، مائۇرلارنىڭ طوغرىلىغى ۋە ئوز اشلىرىنە اھمىت بېرىلرلى آرتقاندا
غىن؛ طور مش ۋە اجتماعى ھاللىرنىڭ اۋلگىگە قاراغاندا بېك كۈب درجە ياغىش-
يىلانغان سويىلى.

مېن بو سوزلارنى تاتار ۋە غومۇمىيەت مەسلىمان خاتونلارغە سىياسى
ھوقۇقلىرى بېرىلگە دېھلەپ سويىلەيمىم. بىزگە اول درجەگە يتەر ئوچون بايتاق

آدوملر آنلیسی، بیک کوب حاللر کیچره سی بار. بلسکه بوشوزلر آمریقا و آوروپادهغی خاتون-فز طوغریسنده معلومات بیرر ئوچونگنه کوچرله. آمریقادا خاتونلرغه حقوق بیر و فکری کون بکون ئوسسه بارا، اوتا، گولورادو، ایرگو غوبیرنلرنده خاتونلرغه سیاسی حقوقلر بیرلدی. آمریقا جمهوریتنده فارتلر مجلسی اعضالرنن سیمپلون: «الوغ شهرلرمزده بوزوقلوق تارالوون خاتونلرغه سیاسی حقوقلر وشول جهلدن صایلاوحتی بیرمهسدن کیمتوهم آزا یتو ممکن توگل»دی.

دغی شول اوق مجلس اعضالرنن «ژیلبرهاؤیه» «سیناسی و اخلاقی بوزوقلوق و پچرافلقلرغه خاتونلرغه صایلاو حقوقی بیرمهسدن قارشى طورو ممکن توگل. خاتونلر قاباق، ریستار انلرغه کومه گانلک سببلی شوندى پچراق اورنلر بزنك صایلاولرمزغه مرکز بولغان» دپ ئه یته.

بلسکه بزنك آرازده آمریقالرلرینك بوزوقلوق و اخلاقسزلوق بلهنگنه توگل، اجتماعى سیاسی بوزوقلقلر بلان صوغشرغده خاتون-فزیارده مینه محتاج بولولرینه ایسلری کیتکان ذاتلر باردر. شونی آچقراق ایتوب آکلانور ئو- چون آمریقا فاضیلرندن «ژون لنومان» نك ۱۸۸۲نجی یلده اورپانك ایك مهم غزیتهلرنده نشر ایتکان فکرن کوچروب اوزام: «عمومی اشلرگه خاتونلر قاتناشماسدن ئلك بر بیررگه جینالغانده کوب کشینك کسه سنده آلتی آتار بولا ایدی. آرالرنده آزغنه نزاع چقسه عادتده ئولترشو یا که جراحتهلر بلان بته ایدی. اش محکمه گه توشسه فاضیلر جنایتچیلرنی آقلیلر ایدی. خاتونلر ایرلر بلان برگه محکمه اشلرینه قاتشوب، قاضی هم آدواتلوق ایته باشلاغاندن صولك، موندی گناهللی کشیلرگه جزا بیرله باشلادی. ئلك ایسرکلك، اوطوش اوینی، فحش سببلی ادبسزلك ایتوچیلر حکمگه تارنلمی ایدیلر خاتونلر محکمه اشلرینه قاتشقاچ، بولار تیوشلی جزالرن کوره باشلادیلر. خاتونلرعمو- می مجلسلرگه قاتناشو سببلی ترتیب و نظام آرتدی، زاللر ادب و مهابت بلان طولدی. خاتونلرنك عمومی اشلر بلان شغللر نولری آلالرنك ئوی و عائله اشلری بلان اشتغال ایتولرینه ده ضرر کیترمه دی. هیچ بر ایرنك خاتونی عمومی اشلر بلان بولاشوب ئوی ترتیبی بوزولغانلغی طوغریسنده سوز سویله گانن ایشتمه ذم. سیاسی فکرلرده باشقهلق سببلی ایر بلان خاتون آراسی بوزولغا-

ئىندە بىلىم. مېن ايرى بر پار تېدەغە، خاتونى ايكنچى پار تېدە لىرگە منسوب بولغان بىك كوپ عائىلەرنى بىلەم، سىياسى فېكر دەگى بو باشقەلىق سېبىلى آر الرى. بوز- لىغانن بىلىم» دى.

آمرىقانلارغە ايك ياقن بولغان اينگلىز لىرگە - اينگلىزە گە فار اساق، آندە خاتونلار نىك علوم وھنر بلەن شىغلەنولرى آمرىقا خاتونلار ندىن بىك ئوك توبەن بولغانلىقن كورەمز. صوگى استاتىستىقە لار دن بر مىليون ايكيوز مڭ خاتوننىك علوم وادىيات بلەن، ۳ مىليون ياروم خاتوننىك سەودا وتورلى ھنر بلەن مشغول بولغانلىقلىرى آكلاشل.

اينگلىز خاتونلرى قانون بويىچە شىر صايلاولرىدە، علم و خىرات جە- ھىتلرىدە قاتناشا آلار. قاب، كذا، آوستراليا كىك اينگلىز قانونلار ندىدە خاتونلر شول ھوقولر بلەن فايده لاندەر. اينگلىز خاتونلرىدە سىياسى ھوقولر بىرو مسئەسى تمام چىشلوب بتمە گان بولسەدە، بو صوگى يىللردە آندەدە خاتونلر ھر كىمى بىك ئوسدى. بو طوغرىدە غزىتە وژورناللردە ھر كون ياكسا خىبرلر بولوب طورا. خاتون قىزلر اينگلىز پارلامىنتوسىدە سىياسى ھوقولر صوراپ، برىچى مرتبە ۱۸۶۶ چى يىلدە مارجەت ايتدىلر. بو طلبنامە گە ۶۰۰ مڭ خاتون قول قويغان ايدى. شول وقت پارلامىنتدە خاتونلر ياقلى بولوب سوز سويلەرگە اينگلىز لىر نىك ايك الوغ آدملىرىدىن و عالمانلار ندىن «استوارت مىل» آلىغان ايدى. خاتونلارغە سىياسى ھوقوق بىرو فېكرىدە ۸۰ دىپوتات قوشلدى. بولار اچىدە سىياست ايرلر ندىن مشهور غلادستوندە بار ايدى. اينگلىز پارلامىنتوسىدە بو مسئە ايكنچى مرتبە ۷۲ چى يىلدە فار الغاندە ۱۵۹ دىپوتات، ئوچىچى مرتبە ۷۳ چى يىلدە نىكشلىگان چاقىدە ۱۷۲ دىپوتات بو فېكر گە قوشلدى. اينگلىزەدە بو فېكر ئوسە طورغاچ، ۱۹۹۷ يىلدە پارلامىنتدە كوپچىلىك بلەن خاتونلارغە سىياسى ھوقولر بىررگە قىلدى. لوردلر مجلسى طرفىدىن تصدىق قىلنە سىغىنە قالغان ايدى. مونە شول دوردىن بىرلى خاتونلر مسئەسى اينگلىزەدە بىك نىك كوتەرلدى. نھايت بىويل (۱۹۱۳) آپرىل چىصلاسنە لوردلر مجلسىدە مسئە قارالوب، كوپچىلىك بلەن رد قىلدى.

ھرىت وھىدنىت چىشمەسى بولغان فرانسەدە خاتون قىز مسئەسى

آمریقا و اینگلتره گه فاراغانده بیک توبه ن. علوم، معارف و ادبیات بله ن
شغل، نوچیلر ده آمریقا و اینگلتره ده گی کبک کوب توگل. حکومت اشلیسه
قاتناشوچیلر، مأمورلر ده بیک آز. درست، پوچته، تیلیغراف و تیلیفون کان
نورلر نده خدمت ایتوچی قز. خاتون کوب. سه ودا بله نده بایتاق فرانسوز
خاتونلری شغل، نه لر.

آمریقا، اینگلیز و گیرمان خاتونلری کبک ادبلی، عفتلی، اشکللی
خاتون - قزنی هیچ یرده اوچرانورغه مکن توگل. ایرلر نیقدر ادبسر بول
سه لرده، آلا رغه، فارشی ادب صافلارغه، ئوزلرن طوتا بلورگه مجبور لسر.
آلا رغه فارشی ناچار معاملده بولوچیلرغه، ادبسر سوزقوشوچیلرغه اینگلیز،
آمریقا قاتونلری بیک قاتنی. آنک ئوستینه موندی ادبسر لرگه خلق صودی ده
بیک یامان. بو طاقمندن بولغان کشیلرگه خلق اورامده اوق جزاسن بیره.
ادبلی حجابده، عمومی جیونلرغه قاتناشما وده و نادانلق ده دیب اویلاغان
شرفه غی خاتون - قزغه فاراغانده آوروپا خاتونی (آوروپاده غی عاقل خاتونی)
چانمشدروب فاراماسلق درجه ده یوغاری. کوب اجتماع عالماری اینگلتره
و گیرمانیه مملکتینک سیاست و اجتماعده آلفه کیتوون، خاتون، قزلرن سن
کورهلر. بو ایکی مملکت خاتونلری دینلیک و تقوالق بلن مشهورلر.
فرانسه خاتونلری آمریقا، اینگلیز و گیرمان خاتونلرینه قاراغانده
دینی و اخلاقی جهتین بیک توبه ن بولغان کبک، اشکللیک، تربیه و آک یاغندنه
آلاردن بیک توبه نلر.

مونه شونک ئوچون بوتون دنیا نک ایک زور شاعری و یکتور هوغونک
«۱۸ چنی عصر ایرلرگه سیاسی حقوق بیرگان شیکللی، ۱۹ چنی عصر خاتون
لرغه سیاسی حقوق باغشلار» دیگان سوزی ئوزینک سنکللری فرانسه
خاتونلری طوغریسنده طوغری بولوب چقما دی.

روسیه نک جغرافیه و مدنی جهتین بولغان حالی شرق عادتلری، شرق
تأثیر آستنده راق باشاونی موجب بولدیغندن، یوغاری هم اورتا صنف
خاتونلری شرق خاتونلری شیکللی ئوی زندانلر نده، تربیه و آکشن معروم
حاله حقوقسز یاشاب کیلکیلر. ۱۷۲۵ چنی یانه ایپیراتور الوغ پیتر و
لرندن حجابنی بتر و طوغریسنده فرمان چققاچمه خاتون ئوی زندانلر نلر نده

پەردە آستىدە ياشاڭا مەجبۇر بولدى. ايمپىراتور بىتسەيك تىرىنابو باطر و فەرمان
 ايمپىراتور طرفىدىن باشلانغان اشنى تامالادى. بو خاتون پادشاه ۱۷۶۲ چىسى
 بىلەن ۱۷۹۷ چىسى يىغە قىزلى قىزىغە بايتاق ايز گولكلر اشلب كىتتى. قىزىغە
 مەخسۇس مەكتىبلر آچىدى، عقل و ادب ياغىدىن آلارنى تىرىيەلە و طوغرىسىندە كۆب
 قوتلر صرف ايتتى. ايمپىراتور ۱ چىسى آلېكساندر دورىدە بو ھىركەت مەوقىتاپ
 طور سەدە، ايمپىراتور ۲ چىسى آلېكساندر و قىتندە خاتون - قىز مەسئەلەسىندە اھمىيەت
 بىرلدى. ولىمىز روسىيە ئۈچۈن بو ايمپىراتور و قىتندە بىغىت ايشىكلرى آچىلدى.
 اول قوللارنى آزاد ايتتى، قىزىغە مەخسۇس ايتدائى مەكتىبلر، غىمەناز يەلر، آچىردى.
 قىزىغە ايرلر كىبىك علم و مەعارف نورى بىلەن نورلانە باشلادىلر. ۱۸۶۲ چىسى
 يىللىدە اونۇبىر سىتېت ايشىكلرى اير و قىزىلر ئۈچۈن بىر آز و قىت فابىلانوب طور -
 سەدە، روس قىزى علم و مەعارف يولۇندەغى ھىركەتتىن مەوقىتالمادى. مەنىيەت،
 علم و مەعارف از لېب آورۇپا مەكتىبلرىنە، اونۇبىر سىتېتلىرىنە، بىگىرە كە فرانسە،
 شۋېتسارىيە، گىرمانىيە مەكتىبلرىنە اغلىدى. ۱۸۸۹ چىسى بىلدە عالى مەكتىبلرنىڭ ياك
 كىيىن آچىلۇوى بىلەن روس خاتون - قىزىنىڭ بىغىتىدە آچىلدى.

ھىر يىردە مەكتىبلر، غىمەناز يەلر، اينيستىتوتلر، قىزىغە مەخسۇس عالى قورصلر،
 علمى جەمئىيەتلر، جەمئىيەت خىرىيەلر طور غىزلدى. روس خاتونى غەمۇمى اشلر گە بىك
 نىق قانشىدى؛ سەودا و ھىر اشامىنە آر الاشىدى. ھىيات و طور مەش دە اير جىنسىنىڭ
 ايدەشى بولۇب ئەورلدى. تىلېغرافى، تىلېفون و پوچتە خانەلر خاتون - قىزىلر
 بىلەن طولدى. روس عائىسى آز بىر اسخود بىلەن ئەدەم رەتلى، راقەل نەسۇب
 ياشى باشلادى. روس ئوين مەنوى نورى بىلەن، ماطور فىلر گە وشولار جەل -
 سىندىن موزىقە آشنالغى، ئوزىنە مەخسۇس بولغان طور مەش و ھىياتنى ماطورلى
 طورغان سىماسى بىلەن ياقتىردى.

ايرلر گە ئوزىنىڭ آلار شىكىللى ئوك آدم، يورەكلى و جانلى بىر كىشى بولغانلغىن
 تانوتتى. روس خاتونى دىنيادە طورا بىلە، چۈنكە بىر يوز سىكىسان يىللىق مەنى
 ھىياتىدە اول دىنيادە طورىغە، ئەدەم رەتلى ياشاڭا اوگرەنگەن. آنىڭ آكى
 و تىجىرەسى كۆب قوتلر صرف ايتلە طورغىچ ئوسىرلىگان. مۇنە آورۇپا خە
 تونىنىڭ مەنى ھىياتى شول. اول اسىر، قول بولۇب ئوى زندانلرىنە يابلغان،
 آدم و باطر يورەكلى بولۇب ھىيات پاروشىنە، طور مەش تارتشووينا چىغۇب
 ئوزىنىڭ استەغادىن كۆرسەتكەن.

شوقدە خاتون - قز.

آروپا مەدنىتىنىڭ آتارى، سانالغان يونانلاردا ككروپس دورىدە خاتون - قز ناموسى ھەر كىشىنىڭ اورناتلاشوى بلان پېراتلە، اول جانسز كىشى، يا كە جانلى حيوان ايتوب تانلا ايدى. شول اوق دورلاردا شوقدە، بېگرە كە ھندستاندە خاتون - قزغە ناموس وشرىنىڭ ېر آبدەسى ايتوب فارالا ايدى. ھتى ئولگاندىن صوڭىدە اول اونوتلمى ايدى. ھندستان كېك شوقنىڭ ايسكى غرافانلردن سانالغان اعتقاد ودينلارندە اير بلان خاتوننى ئو- لەمدە شريك ايتوب كورسەتلە، برسى ئولسە ايكىنچىسىنە ئولو بورچ بولا، ترى كوينچە خاتون بلان ايربرگە كومە يا كە برگە اوطقە ياغولا ايدى.

شوقدە خاتونغە حرمت وقىر كورسەتو افراط درجەسىنە بارغان دورلاردا حياتدە اول ايرى بلان ېر جان، ېر تەن ھكىمدە ايدى. عاۋلە اچندە گى خا- توننىڭ گەودەسى ايرنىڭ آدم آراسندەغى ناموسن ھم شرفن بېلگىلى ايدى. شوقنىڭ ايكى ايسكى خاطرەلردن بولغان تورات تىكويىن بابندەغى ايتلارندە خاتوننىڭ ايردىن آيروم، ئوز باشىنە ېر كىشى بولماغانن شولاي كورسەتە: «تەكرى آدمىن آغان فابرىغان خاتون ياراطوب آنى آدمگە كىتردى» دى. شرف دينلرى وشرق ئەكەتلرى خاتون اير بلان ېر و ايرنىڭ ناموسى بولوون بىك آچق آكلانا. ھندستاندە طوغان بوفىكر (خاتون ايرنىڭ ناموسى بولووى مسئلىسى) شرق دينلارندە، بېگرەك موسى (عەم) شرىقتدە بىك آچق كورنە. چونكە تو- رات طلافنى قبول ايتى. تورانقە قاراغاندە ھر حالدە اير بلان خاتون برگە ياشارگە، آيرلماسقە تىوش. مەگەر خاتون زنا ايتسە گنە طلاق واقىع بولا. يعنى خاتون ئوز ناموسنى ئوزى بوزمىچە ايرىدىن آيرلا آلمى. شونارغە كورە ناموسلى خاتون ھقندە طلاق واقع بولمى. تورات كوزى بلان قاراغاندە ناموسلى خاتون ناموس وعتىنىڭ ئوزىدىر. اول بو آرتقلىقن ئوزىگنە بوز آلا. مونى بوز اچق نەرسەدە يالغز فىشدر. غرستيانلىق طلاق طوغرىسىندە ينە بىك قاطى ھكىملر قويا. طلافنى ھىچ درست كورمى.

مىن طلاق طوغرىسىندە سوز سويلەيمىز، مونە طلاق مسئلىسن قىستروم شوقدە خاتون ايرنىڭ ناموسى، ھم آنىڭ ئوز باشىنە طورمىشى يوق ايتىلوب اعتبار قىلغانن كورسەتور ئوچونگنە سويلەيم.

ھند و شەرقتە بەھ يىلگىغان دىنلارنىڭ بۇ ھۆكۈملىرى شەرقنىڭ ھەر يېرىنىڭ ئەمەلىگە قويۇلۇپ كېلىدى. مۇنڭ غەربىستانىڭ ئەمەلىگە قويۇلۇشى بېگەرە كەدە مابالغەلى ايدى. غەربلەر خاتون باھن ناموسنى آراسىنىڭى مۇناسىتىنى قىزى بولسىە ايكىنچى كىشىگە بېرىمەو، قىزنى قاچۇرۇپ آلودن غەربت دىيىپ آكۇلپلار، شۇل سەببىلى قىز طوون بىختىسىز لىكىنىڭ ايشىگى دىيىپ باھلار ايدى. غەرب رضالغى باھن قىز بېرونى ناموسنى بېرىو كېكە سانى، غەربلەر شۇنارغە كۆرە قىزنى رضا ايتۇپ قاچۇرۇپ آكۇرغە بىجۇر بولالار، قىز طوسە ماتىم طونالار ايدى. بۇ عادت ھازىردە كى نادان غەربلەر آرا. سەكەدە بار. مۇنە شۇنارغە كۆرە ئۆز لىرن ناموسلى دىيىپ ئانىخان رەھىمىسىز آنا. لىر قىز لىرن ئۆلتۈرۈپ با كە تىرىلەنە بېرگە كۆمۈپ كۇبا ناموسلەر ساقلى ايدىلەر. ھىزىرت موسى و ھىزىرت عەيسى نىڭ غاتۇنلەر ھەقىقەتنىڭى و سىتلىرى تاغۇشپا ايتەدە كان شەرقىلەر مۇھەم (ع.م) تە كرى طرفىدىن پىغەمبەر ايتۇپ بېدەر لىگانگە قىز لىر ناموس ساقلاو اسمى باھن قىز لىرن تىرىلەن بېرگە كۆمەلەر ايدى.

خاتون - قىز ايرىنىڭ ناموسى ايتۇپ تانلغانلىقىن، شەرقتە، بېگەرە كەدە غەربلەردە نەسب ھەم مەلىتەدە اصل ايتۇپ آنا. ايرى غەربلەر ايتىلگان. خاتون باھالا تا باغاندە، بالا آناسى بولماغاندە بىك تۇبەن سانالۇپ كېلىگان. غەربلەردە آنا لىق درجەسى بىك بۇغارى ايدى. بىر رۇغدىن ئۆيەنۇ، بىر قىياھگە كىباو بولۇو عادىنا شۇل قىيەلگە سىونۇ سانالغان، (۱) غەرب، خاتونى آنا بولماسە آنا رغە ئاشا. نەمى، ھىتى آنىڭ باھن سۇغۇشلىرىدە چەقىمى ايدى. مۇنڭ غەرب تارىخىدە مائاللىرى بىك كۇب. ايسىكى بۇنۇنلەردە و فارسىلەردەدە ھال شۇل رەھۇشە بولۇپ، خاتون آنا بولغاچقەنە آنىڭ درجەسى كۆتەرلە ايدى.

آنا باغدىن بۇلغان قەردەشلەرنىڭ قىز قەردەشلەرنىڭ بالالىرىنە ياردەم ايتۇپ لىرى، آلا رنى باقلاولرى، آلا ر ئۇچۇن سۇغۇشولرى غەربچە خۇۇلە آنالار. بۇ غەربلەردە اسلامىدىن ئىلىكە بىك مەشھۇر ايدى. پىدە بەرمەزنىڭ آناسى مەدىنەدە كى قەھطان قىيەلەر لىنىڭ بىرسى بولغان خىزىرنىڭ بىنى النجار رۇغدىن بولغانلىقى سەببىلى آلا ردىن باھن بولغان قىز بىشىلەرگە قارشى پىغەمبەرنى باقلايدىلەر. بۇ باھلاشۇ اسلا. مەدىنە سۇكە بىتمەدى. مەلۇبە ھىزىرت عثمان ئۆلتەر لىكچە آنىڭ قانۇن سەببى كۆر.

(۱) مۇزىن تەددىزۇجات - كۇب خاتون آلو طۇغان. قىيە باشقارى و غەرب الوغارى كۇبۇقتە كۇب خاتون آلو رغە بىجۇر بولالار ايدى. بۇ مۇسئەلە نىڭ تەقىلى عائىلە كىتەبخانە سىنىڭ كىلەسى جىزەلەندە بولۇر.

سەنۇب خىلافت دەۋا ايتكانە، حضرت عثماننىڭ خاتونى نائىلە يەن قەبىلەلەرنىڭ بىرى- سى بولغان بىنوكەب قەبىلەسىدىن بولغانى ئوچون بىنوكەب آكار ياردەم ايتىپلار. يىزىد خىلىفە بولساچە آناسى ئوز قەبىلەلەرنىڭ بولغانلىقى ئوچون كەب روعلىرى آتى ياقلاولرندە دوام ايتىپلار. بىر كىشى بىر قەبىلەگە كىياو يا كە آناسى شىول قەبىلەدن بولغان سەببىلى آتى ياقلاولر، آنىڭ ئوچون سوغە شولار، جانلارن فدا ايتو- لىر اسلام تارىخىدە بىك كوپ اوچرى. ماموننى فارسىلارنىڭ، مەقتەم نى توركلارنىڭ ياقلاولرى دەشونىڭ ئوچون ايدى.

عرب خاتون- قىزىنىڭ اسلامىتىدىن ئىككىگى حاللىرى طوغرىسىدە عرب مۇ- رخلىرى تورلى فكىرلەر بىيان ايتسەلردە، آنىڭ عرب حىياتىدە الوغ تائىرى بولغانلىقى، مستقل فكىرلى، استىباد و ظلمنى قوبول ايتسەسلىك بىر حالە بولوب، حجاب اسەلە- نگان پەردە آستىدە ياشامە گانلىكى عرب مۇرخلىرىنىڭ سوزلەرنىڭ آڭلاشلوب طوردا. خاتون- قىز ايرلارنىڭ، عوموماً طور مشنىڭ كوز گىسى و ئولچەوى بولغانلىقىدىن عرب يىگىتلەرنىڭ استىقلال و عربىت سويۇچى، باطر يورە كلى بەلولىرى البتە خا- تون- قىزلىرى ساپەسىدە ايدى. بىر كىشى ئوز يىنىڭ خاتونىدە عفت، ناموس و باشقە عالى صفتلەرنى كورسە و شونارغە عادىلەنسە، خاتونىنىڭ بىك عالى بولغان طەبىئەتن، عفتن زەرلى طورغان سوز سويلوى و پىچراق اشلىرگە باطر چىلىق ايتو- وى مەكەن توگل. عرب ياشلىگەندىن باطر يورە كلى، مستقل فكىرلى، ناموسلى خا- تون قولنىكە و تەربىەسىدە ئوسكانلىگەندىن، باطرلىقنىڭ ھىكلى، ناموسنىڭ آبدەسى بە- لوب ئوسە ايدى. يوقارىدە عربلەرنىڭ اسلامىتىدىن ئىكك قىز لارن ئولترو لارن، تەربىلى بىرگە كومولارن سوياب اوزدق. عرب قىزلىرىنىڭ بوغز ابىنى كورولرى ھند- لىلەرنىڭ و عوموماً شوقىلەرلارنىڭ خاتون- قىز ناموس و عفتنىڭ ئوزى دىب، اعتقاد ايتكانلىكلارندىن ايدى. تەربىلى قىزلىرى بىرگە كومو بىگرە كە اسلامىتىدىن ئىكك شايە بولدى.

بعض مۇرخلار، بعض اديبلار، شولار جەھەتتىن «الكمال» صلەبى بوپو- غرىدە شولاي دى: «جاهليت و قەتدە بعض عربلەر قىزلىرى ناچار اشلىر اشلب ناموسلارن پىچراتماسونلر ئوچون ئولتەرلەر يا كە تەربىلى بىرگە كومەلر ايدى. قىزلىرى بولاي ئولترو بوتون عرب قەبىلەلىرى آراسىدە مشىور توگل، بلىكە بو اش اسلامىتىدىن ئىكك بىنى تەيم قەبىلەسى آراسىدە غنە اشلەنە و مونىكە سەببى

بار ایدی، که اولده: نیم قبیلهسی «حیره» پادشاهی «نعمان» غه دان تولی ایدی، بر وقت بو داننی توله می باشلاغساج، نعمان قونلی عسکری بلهن بو قبیله ئوستینه هجوم ایتوب حیوانلرن ئه یلب، خاتون - فز لرن اسیر آلوب کیتکان. نیم قبیلهسی نعمان غه وکیللر یبهروب ماللرن، خاتونلرن کیری فایتاروب بیرون ئوتگانلر. نعمان «خاتون - فز لرن گزغه اختیار قویام، آناسی بلهن فایتورغه تلگانلر گه فایتورغه رخصت، بره کشیننی اختیار قیلوب فالورغه تسلوچیلر بولسه، آلار ئوزلری تلگان کشکی بلهن فالورلر دیب اعلان ایتکان. «عرو» اسملی کشیننی سویگان «قیس بن عاصم» فزندن باشقهسی آنالری بلهن فایتوب کیتکانلر، اول فالغان. قیس فزینک بو معاملهسینه آچولانوب خاتونم فز بالا طوغدرسه ئو - لثروب طورمن دیب، ندرئه یتکان هم مونارغه قبیله و عائله سندنه بعضیلری ایهرگانلر «الکامل سوزندن فز لرنی ئولترو بوتون عربلر آراسنده تارالما. سدن بعض بر قبیله لرده گنه مشهور بولووی آگلاشلا. «الغانی» روایتیه شونی قونلی. الکامل سوزندن فز لرنی تریلهی ایبرگه کوهو فاجعه سینک بیک اوزون زمانلرغه صوزلماویده آگلاشلا. حاضره آوروپادهفی کبک اول زمانلرده فه مینیستلر، آدم جنسن آیاوچیلر تابلقان. «صعصعه بن ناجیه» دیگان کشی بو فاجعه سببلی یوره گی یانوب، قانی قایناب خاتون - فز حا - میسی بولوب میدانغه آتلغان؛ تریلهی کوهلچک و ئولترله چک فز لرنک قونن تو - لب بو بیچاره لرنی ئولمدن قوتقاروب آلوب فالا باشلاغان.

جاهلیتده مشهور خاتونلر .

اسلامیتدن ئلکده عرب خاتونی آدم، کشی دیب اعتبار قیلنا هم شو - لای دیب نانا ایدی. عرب خاتونی حر، ئوزینه مخصوص تلگی، طورمشک ئو - زینه کوره درجهسی، عرب حیاتنده ئوزینه آیروم بر اورن طوتا ایدی. سیاست، صوغش، ادبیات، شعر، سهودا وهنر کبک ادبی هم اجتماعی اشلرگه فاتناشا ایدی. خصوصاً اسلامیتدن ئلک گنه طوغان او یغانو و آلماشنو دورنده عرب خاتون - فزی ادبی واجتماعی اشلرگه فاتناشه هم ئوزینه مخصوص بر قدرلی موقعی بار ایدی. مثال ئو چون ۳-۴ مشهور خاتوننی کورسه توب ئوتهم: «سلمی بنت عمر» جاهلیتده آتاقمه چقه - خان خاتونلرنک برسی ایدی.

بو باطر يورهكلى وغيرتلى خاتون اختيارى ئوز قولنده قالو شرطى بلهن كياوگه چغا، ايرنده كيمچيلىك كورسه، اوخشاماسه آيرلوب كېتە ايدى. جاهليت وقتندە عربارنىڭ كويىسى قزارينه كېڭاشمە سدن، اختيارلرينە قويما سدن كياوگە بېر-مىلار ايدى. باطرق هم قهرمانلىق بلهن شهرت چقارغان عرب خاتون - قزىنىڭ سانى صاناب بترگېسىز كوب. احد صوغشنىڭ قزىش بايراغى صوغش ميدانندە با-پراقچىسىز بېردە آوناب ياتقانندە، شول سببلى صوغش ترتىبى بوز ولا باشلاغانندە، آنى قهرمانلر چە «علقمە» اسملى خاتون قولينه آلوب آغە يورودى هم مشركلر-نىڭ مسلمانلرنى چىڭكولر ينه سببچى بولدى. ابى سفيان خاتونى هند شول اوق صوغشندە ايرلردن آرتق غيرت كورسەتدى. يانينه خانسونلر جېناب بارا بانلر فاقوب ايرلرنى صوغش رغه قزدردى، صوغش بىتكاج اسلام ايرلردن ومشهور قهر-مانلردن بولغان «حمزە» نىڭ گەودە سىن تابوب آلوب، آچون سىن آنىڭ باورلرن اچىدىن آقتاروب چقاروب، چە يندەدى. شول اوق واقئەدە اول زور تاش ئو-سنىنە چغوب مسلمانلرنى چىڭكولرى بلهن ماقتانوب شعرلر سويلەدى. جاهليت وقتندە عرب خاتونلرى ايرلر بلهن برگە صوغش ميدانندە چقالر، آورو هم يارا-لىلرنى دوالىلر، صو هم آزق تاشى ايدىلر.

جاهليتندە طوغرى فكر، سلامت عقل، كوركام خلقلر بلهن مشهور بولغان خاتونلردە بىك كوب. شولار چەلە سندن بولغان «حدىچە خويلىق قزى» عقلى، درست فكرى، عالى خلقى هم بابلىغى بلهن مشهور ايدى. شام بلهن مكه آراسندە قافلا يوروتوب سەودا ايتە ايدى. بو عالى طبيعتلى خاتون پېغمبىرنىڭ پېغمبىر-لىگىدىن ئىلك رستلىك، طوغرىلىق، عالى خلقلىرى بلهن خلق آراسندە شهرت فاز انغان بىلگىچ، مالى بلهن شامغە سەودا ايتەر ئوچون باروون ئوتىندى، باشقە لرغە بېرگاندىن آرتق مكافاتلر بېرە چك بولدى. پېغمبىر شام سفرىدىن زور فايده بلهن قايتقچ، ئوزن آنا رغه خاتونلققە عرض قىلدى، پېغمبىردە قېبول ايتدى. بو عالى جناب خاتون پېغمبىرنى باشقە لرندىن آرتق تانېغانغە كورسە، هر كەدىن ئىلك اسلام دىنىن قېبول ايتدى، اياڭ آور وقتلردە، بوتون دنيا پېغمبىرگە دشمان بولغان چاقلردە پېغمبىرگە آرقا تايانچى بولدى.

جاهليتندە عرب خاتون - قزى حيات و طور مشدە شوندى بىر عالى اورن طوتقانلىغى ئوچون دنيا نىڭ اياڭ زور شاعرلرى، داھىلرى، قهرمانلرى وسياسىلرى

عربلر اراسنده يتشدهى. شاعرلر، قهرمانلر، داهيلر خاتون - قزى تسوبه، پچراق بر محيطده يتشميلر، عاڈل، طورمش، حيات قانونلرى الوغ آدملر ودا- هيلر يتشدرر ئوچون ايڭمهم سبيلردن سانالا. طوكغان، ايزلگان بر محيطدن عالي جناب آدملر، داهيلر كوتوبوش برخيال. سپينسر: «طبيعت قانونينه منغا- لف اولراق عالي آدملر ناچار بر محيطده يتشدهلر، آلا شول پچراق وتو- بدن محيط اچينه كروب بوغالالار، ئوللر» دى.

خلفاي راشدين دورنده عرب خاتون - قزى

مىن خطبه منڭ باشنده اوق دينلر وبولار جملهدن بولغان اسلاميتنڭ خاتون - قز و آلارنڭ حقوقلرينه بولغان قاراشلارن ونيىدى حقوقلر بيرگانلىكلرن سويله ميه چگمى بلدرگان ايدم. مىن هنوز شول فكرده. مىن بو خطبه منى هيچ بر دين تاثيرى آستنده سويله ميم، مىن بو خطبه منده بر روايتچى كيك من، كه تاريخ واجتماعده نى تابقان بولسم، شونى سزگه حكايه گنه فيلام.

جاهليت عصرنده ايرلرنڭ استبداد وظلملرينه بيرشده سدن هر بولوب ياشاگان عرب خاتون - قزى اسلاميت كيلگياج، بوتونلرى باشقه يولغه كردى. علم ودرست اعتقاددن محروم بولغان خاتون - قز عمومى آغومغه قاتناشوب ايرلر بلن برگه پيغمبرك نورلرندن ئلوش آلا، قرآن اوقى، پيغمبر- دن آنڭ تفسير ومعنالرن اوگونه، حديثلرن ايشته، اول بلگان علملرن هر كمگه، كيرك اير بولسون وكيرك خاتون بولسون اوگونه ايسدى. پيغمبر وصحابه لر بلن مسجدلرده عبادت ايتنه، عيد ونماز لرغه چچنا، صوغشلرده برگه بولا، ياراليلرني آوزولرني قارى ايدى. پيغمبر انصار ومهاجر خاتونلرى كيلگانده آلارنى ايرلردن آرتق آچق يوز بلن فارسى آلا، حتى «ميڭا سزدن سويكلو هيچ بر نهرسه يوق» ديب آلارغه بولغان قارايشن آكلانا ايدى. عرب خاتونى مونه شول دوردن باشلاب الوغ مدنيت يولينه كررگه مدنى حياتك زور بر موقع طوتارغه حاضرلنه باشلادى. فكر وعقلن تر بيدلر- گه طوتندى. ناموس وعفت دائرهدن ادييات بلن مشغول بولدى. اول شول كوندن باشلاب سياسى واجتماعى اشلرگه جاهليتده گى معناسى بلن توگل، بلكه مدنى روشده قاتناشورغه يول حاضرلهدى. نيچه ونيچه مسلمان خاتونلرى علم، داهياتى وباطر بوره كليك بلن مشهور بولديلر. مثال ئو-

جون ئوچ، دور تېسىن كور سەتوب اوز ساقەدە يارى. حضرت عائشە اسلام تارىخىدا عقلى وداھىلىشى بىرلەن شەھىرت قالدردى. اول بىك زور سىياسى مەسئۇدە (خەلىفەلك) حضرت على گە قارشى بولغان زور بىر پار تىھە باشچىلىق ايتدى. الوغ صحابەلەر، اول عصر نىڭ زور آدملىرى آنىڭ قول آستىنە كىر- دىلەر. جەل و افعەسندە اول عىسكەر نىڭ قوماندانى حكمنە ايدى. حضرت عائشە بىك كىوب خەدىئەر روایت ايتدى، قر آننىڭ بىك كىوب ايتلارن تفسىر و اىضاح قىلدى، شونىڭ ئوچون اول اسلام فەھەسىنە نىڭز سالوچىلەر- نىڭ بىرى سانالا. بو كىونكى اسلام فەھەسندە آنىڭ بايتاق اثرى دە بار.

طلحە قىزى عائشە عقلى، فەكرى و علمى بىلەن آتاققە چەققان خاتونلاردىن ايدى. عرب تارىخىدا، جاھلىت خاللارن، يوللار و آلارنىڭ خەرىكىتلارن بلو طوغرىسىندە تەخەسسىس ايتوچىلاردىن سانالا، ايرار بىلەن مەجلىسەش بىلەن بولوب آلاردىن قانچى، خاتون و ايرلاردىن بولغان شاعەرلەر آنىڭ آلدىدە شەردە يا- روشلار، اول ئوستون چەققانلارنى بولەكلى ايدى.

حضرت حەسەن قىزى سەكىنە شوشى عائشەگە عەسەردەش بولوب بو ايكىسى «قىزىش عقلىللىرى» دىب آتالا ايدىلەر. بو قىز قىزىشنىڭ الوغلىرى بىلەن سەھبەتەش بولا، شونىڭ بىلەن بىرگە ناموس و عەسەت آبدەسى ايتوب اعتبار ايتلە ايدى. شەور و ادبىياتدىن شاعەر و شاعەرلەرگە سۇاللار بىرە و آلارنى تەنقىد ايتە ايدى.

اسلام تارىخىدا مەشھور عەبدالله ابن الزەھىر نىڭ آناسى حضرت ابوبەكر قىزى اسمە پەيغەمبەردىن بىك كىوب خەدىئەر روایت قىلدى. (۱) اوغلى عەبدالله مەككەدە مەھسەرە قىلغاندە تەسلىم ايتلو ياكە قارشى طور و طوغەر- يىسىندە آنىڭ فەكرىن صور اغان ايدى. اول اوغلىنە ئولمىنى بىك آچق يوز بىلەن قارشىلارغە تەوسىيە ايتدى ھەم شولاي بولدى.

خەلقى راشىدىن دورىدە ادبىيات، شەور، خەدىث و قرآن علملارن بلولارى بىلەن آتاققە چەققان خاتون- قىزلار طوغرىسىندە سوز سويلەپتە چەك بولماق، ئوزىدەگنە بىر نىچە كىوننى باغشىلارغە مەھبۇر بولماقچەز. شول سەبەبى مەن بو خەتتە سوزمىنى اوزايتتەيم.

(۱) خەدىث علمى روایت ايتكاندە ھەم اوقۇغاندە بىر نىچە استاذلارم آرتلى مەنمە سەندە حضرت عائشە بىلەن حضرت اسمەغە طوتاشە. شونارغە كۆرە بو مەھتەم مەھبۇر مەككەدە استاذ بولار.

خلفای راشدین دورندن صوڭ عرب خاتون - قزی.

اسلام مدنیتی ئوسكان صایون عرب خاتون - قزیده ئوسهچك، بو-
تون مدنیت دنیاسینه آنڭ خدمتی ینده ارتغراق تیهچك، اسلام مدنیتی
ینده نئراق نیگزلرگه قورولاچق ایدی. لکن عهومی آدم جیونی ئوچون بر
زهر و بلا بولغان شخصیت و اینتریغه مونارغه قویما بولوب، عرب خاتون-
قزیده شونڭ قربانی بولدی. خلیفهلك اسلامیت تعلیم و روحینه مخالف
بر رهوشه امویلر قولینه توشدیده، اسلامیت ایسکی حرمت و قدرن یوغا-
لندی. اسلامیتنڭ مسلمانلرنڭ كوڭل و روحلرینه بولغان تأثیرى آز ایسه
باشلادی، مسلمانلر شهوت و اسراف یولینه کر دیلر. قوللر، جاریه لر کو-
بهیدی، اچکيلك، سفاهت میدانغه چقدی، شاعرلر شعرلرنده خاتون - قزغه
جالاغايلانه باشلادیلر، ایرلر بلن خاتونلر آراسن بوز وچیلر و آراچیلر
ایر و خاتونلرنی آزدوررغه طوتندیلر. مونه اجتماع هم اسلامیتنڭ نیگزی
جییرلگان شول کوندن صوڭ بوز وقلتی جهیله، ایرلر نڭ غیرتی خاتون-
نلر نڭ عفتی بته باشلادی. جاهلیتده، پیغمبر و خلفای راشدین دورنده
خاتونلر ایرلر بلن اولطروشه، سویلهشه و هیچ کم بو طوغرینه بر سوز
ئهدیتی و شیکله نمی ایدی. بر ایر ایکنچی بر ایر نڭ خاتونینه یا که سگلسینه
پچراف کوز برلن قاراغانن یا که اندهشکانن سیزسه، صوغشرغه یا که
دویلوغه چاقرا ایدی. لکن عربلر بدویلسکدن چغوب، مدنیت یولینه کر-
گانه پیغمبر و خلفای راشدین دورندن صوڭ، اسلامیتنڭ ایڭ زور اجتما-
عی قانونی بولغان حکومت ادارەسی و صایلاو رهوشی ئوزگار تلیدی.
حکومت استبداد یولینه سالنوبلن عفت و ناموس کبک ایڭ محترم بولغان
عالی خلقلرده بتدی. حکومت قانونلرنیڭ حیاتقه و عائله اشلرینه قدرلی
بولغان تأثیرى سببلی عائله نظاملری بوزولدی. مونه شول کوندن اعتبارا.
ایر ظلمی بلن خاتونن ئوی زندانینه یا بوب چریتو یولینسه کره باشلادی،
خاتون - قزده ایسکی قدر و حرمتن یوغالتدی. هجاب معاویه دورندن باشلاب
آفرلاب میدانغه قولیدی. عباسیلر دورنده بوز وقلق، اسراف، اچکی، جاریه لر،
قوللر کوبه یوی سببلی ایرلر کوڭلنڭ غیرت و صاف محبت آز ایدی. عرب
خاتون - قزلرینه قاراغانن، چرایلری ماتورراق بولغان روم، تورک، فارسى
جاریه لرن بر برسى بلن بوله کل شرگه طوتندیلر.

موندە شول سېبلر بويىچە باطر، يورەكلى، ناموس و عقىلى ايسكى عرب خاتون - قزى طور مشىن بوغالىدى، ئوى زندانلارنى ياپىلدى، تىرىلەي بېرگە كومىلى، ايرلردە بورەك، غيرت فالمادى، اخلاقلىرى بوزولدى. خاتونلارغە يامان كوز بلەن قار او، آلا رغە اشانما و ادبىياتقە قىزلى تاثير ايتدى. «الف ليله و ليله» كىك كىتابلردە يازلغان سوزلر اول عصرلردەقى عرب خاتونن و آنىڭ طوتقان موقعىن بىك آچق كورسەتە. ايك زور شاعر المعرى دە:

الآن النساء حبالغى - بهن يضع الشرف التلدى

بىتنىڭ خاتونلارنى بوز و فلق اوچاغى، ناموس و عقىتى بىر وچى بىر طاقم ادبىسز لردىب سويلى. شولاي بولسە دە بو قاراش و حقوقسزلىق عمومى توگل ايدى. اير كىسز لەب، كوچلەب بولسە دە عرب خاتونى طور مشقە، سياست، علوم و فنونگە بىك زور خدمتلرن تىدروب طور ا ايدى. اسلام مدنيتىندە آنىڭ بىك زور خدمتى بار. علم و فننىڭ ھىرتورلىسنىڭ اول خدمت ايتدى، عالملر، روحانىلر ھن آنىڭ خدمتىن تقدىر ايتوچىلر بولدى. شونىڭ ئوچون كىرەك اندلسكە و كىرەك آفرىقا و آسيادە اسلام مدنيتى بلەن بىرگە مۇكەر چە خاتون - قز ئوسدى، يتشىدى. اسملرى تارىخ بىتلر يەنى صىماغان بو خاتون - قز آراسىدىن بعضىلرن كورسەتوب ئوتسەم شايد طىكلارغە آورسونماسىز:

اسماء عامرىە. يازوغە اوستا ادبىيە ھم شاعرە ايدى. ۶ ىخى عصر ھجرىدە اندلسدە اشبىليە شھرىندە طوغدى.

ام الكرام. بو قز اندلسدەگى ايك زور ادبىيە و شاعرە لرنىڭ بىرىدۇر. ام الھنئ. اندلسكە يتشىكان علم، عقل و آڭ با ممتاز بىر غاتوتۇر. عرب ادبىياتىدە الوغ بىر اورنى بار.

بىنت عائشە. اندلسنىڭ شھرىتلى ادبىيەلرنىن بولوب، تاليف ايتكان كىتابلرى الوغ عالملر طرفىدىن بىك يار اطلوب او قول ايدى. قىرطبە شھرىدە ئو - زىنە مخصوص الوغ بىر كىتبخانە قوروب بار ھىرن مطالقە و تحقىقات بىلە ئوتكاردى.

ھسانە. بو قز اندلسنىڭ ايك زور سىمالرنىن سانالورغە لايقتۇر. ادبىيات و شھرىدەگى شھرىتى آدمىنى تاڭقە قالدىرلىق.

ھسنا. اندلس غاتونلرى اچىدە الوغ سىمالردىن بولوب، ادبىيات عالمىدە

بايتاق قيمتلى اثرلر قاللردى. آمريقا و آوروپا تللرينه اثرلرى ترجهه فيلنگان و سويلوب اوقولا ايمش.

حفصه. اندلس شاعرهسى آتالغان بو قزموعون عكومتى (۵۳۵-۶۶۸) زمانده غرناطه شهرنه ياشادى. عقل، آڭ و زيرهكلگى چيكدن طش ايدى. حفصه همون قزى. اندلسك «وادى العجابه» شهرنده يېغى هجرى عصرنه شهرت قازاندى. سوياهگان شعرلرى سجرلى، جاذبهلى سانالا، چككه فكرلر، سلامت عقللى بر قز ايدى.

همونه ياكه همده. اندلسك غرناطه ولايتنه «وادى آش» شهرندن «زياد بن تقى العوفى» قزيدر. اندلس شاعرهسى، مغرب (آوروپا) خسنا عسج لقبلى بلن لقبلنه ايدى. شعرينك لطافتى، سجرى، جاذبهسى هر كمى حيران قالدرلوق. بو عالمه، ادبیه خاتونغه «ابوالقاسم بن البراق» كبك زمانه سينك عالمو فاضللى شه كرت ايديلر.

حديجه. اندلسك ادبیه و شاعره لرندن بولوب، گوزل شعرلر سويلى ايدى. جرچيلقه و موزيقه دهغى مهارتى هر كمى حيران قيلورلوق درجه ده ايدى.

زينب. طب علمى بلوى بلن شهرت چغارغان بر خاتوندر. بېگره كك جراحت، ياره لرنى و كوز آورولرن بېك ئوستا دوالى ايدى.

صبيحه. اندلسك گى اموى پادشاهلرندن «مستنصر بالله» نك خاتون نيدر. علوم و ادبياتنه، سياسى اشلرده گى مهارتى سببلى خلق قاشند، نفوذى بېك زور ايدى. ايرى وفات بولغان چاقنه وليعهد بولغان اوغلى يەش قالغان سببلى حكومت اشلرن اداره ايتدى، مملكتن كېڭايتدى و بېك مهم بولغان اصلاحات ياصادى. (وفاتى ۳۹۸ ق. ه. بلك)

بنت البغداديه. يدينچى هجرية بغداد شهرنه يتشدى. عالمه و ديندار بر خاتون بولوب، وعظ، نصيحت سويلى، فقه و اخلاقدن درس اوقوته ايدى. مصر پادشاهلرندن «ظاهر بن بيمرس» بو عالى خاتون يادكارى ايتوب بر خانقاه بناء ايتدى.

حرمتلورم! مونه ۵-۱۰ مسلمان خاتونن بېك تسيقه غده ادهسوب سزگه تقويم ايتهم. اسلام عالمه نه هر فننه و سياستنه زور اورون طوتقان خاتون

- قزلىرىنى سانى باشلاسام، سز طىكلارغە ايرىرىسىز، مېنىدە ساناب بترە آلام.
 حديث، تفسير، اصول، فقه و ادبيات كىك علملارنى نېچكە لېب بىلگان ايىڭ
 الوغ عالملىرگە استاذلىق ايتكان خاتون - قزلىرىڭ اسملارنى اسلام تارىخىنىڭ
 ھەر بىرىنىدە كوررگە مېمكن. شعر، موسىقى، چىرىقلىق دە اوستالىق بايان و شوشى
 علملارنى اوگرەتە تو بىلەن شېرت قازانغان خاتون - قز ساناب بترگىسىز. سز
 بولارنى توركلار تەبىئىي نېچە طاوق بازارى شاعر لارى ياكە ادىبلارى، ئوز بىز چە
 ئەيىككەندە بولاق و پېچەن بازارى شاعر لارى كىك ايتوب تانوسماكۇز! بولار
 اسلام مەنىتىنىڭ ايىڭ پارلاق و قەندە يىتىشكان و ئوزلارنى كورسەتكەن قىزلى
 اسلام خانملىرىدۇر. بوگونكى آروپا ياكە آمىرىقا جەئەندە ادىبە، شاعرە،
 واعظە بولور ئوچون نىندى شىرطلر و نىندى استعدادلار كىرەك بولسە، اسلام
 مەنىتى پارلاغان دورلردە ھى موندىن آرتقراق شىرط و استعدادلار كىرەك
 بولا ايدى. عرب ادبىياتى كىك بىك كىڭ ادبىياتنى باوگەندە يىتى، موندىڭ
 ئوستىنە نېچكە و بىك زور استعداددە كىرەك بولا ايدى. امام شافىئى، امام
 سىوطى، ابن البراقى و بو ذاتلار كىك زمانەسىنىڭ يوزلرچە عىسالم، ادىب
 و مەرىلرەندە استاذ بولور ئوچون نىندى استعداد و نىندى شىرطلر كىرەكلى
 بولوون فېكر لېب، اويلاپ قاراونى ئوز كىزگە قالدۇرام مەخترملر م.

قىز لو خانملىر، ئەفەندىلر! آمىرىقادە بىر خاتون ايرلرگە و عىظ ئەيىتە،
 شعر سويللى، ادبىياتدە زور اورون طوتتا، دوقتور، آدوا كاتلىق قىلا، دىگان
 بىر غېرنى ايشىتسەك ايسەز كىتوب، تاڭغە قالا بىز. ئوز مەزنىڭ ايسكى مسلمان
 خاتون - قىزى طرفىدىن اشلەنگەن اشلارنى، آنڭ ماورمىش و جەئەندە طوتقان
 موقەن بىردە خاطر مەزگە كىتىمىز. اول ادبىياتدە، قەندە، قەندە ھەر بولسەندە؛
 طەبە، حديث، تفسير، اصول فقه و اخلاقە ئوزىنىڭ استعدادىن كورسەندى،
 زور خەمىلەرن تىنەردى. شولاي بولسەدە بولايەموت خاتون - قىزنى ايسەزگە
 آلا بىلىمىز، تىوشلى درجەسىن بىرە آلمىمىز. مېنىم فېكر مەچە بىزنىڭ بو اشلەز عفو
 ايتلەسەك بىر جەئەتتە. مەسلەنلر مەنىتلر نى بوغالتقاچ، اور نالقدىن شول قىزلى
 خاتونىدە بوغالىدى؛ ظلم و بىر ايتلوب ئوى زىندانلر نى يابىلدى، اول شول
 زىندان چەندە مظلوم بىر حال، شەھىد بولدى، آنى آياوچى، يا قالاوچى مەرحەمەتى
 بىر كوكل مەدانىشە آتلمادى.

انالله وانا اليه راجعون!...

مانجورىيە صەھرا رىندىن آق دىنگىز گە، ھىند دىنگىزىدىن ايدىل بويلرىنە قىزلى يىرلەشوب او طر افلانغان ۷۰ - ۸۰ مىليونلىق تۈرك - تاتار خلقىنىڭ ئۆزى كىك تارىخىدە بىك تارقاۋ. خاتون - قىز مۇسۇلسى، عائىلە ھاياتى، خاتوننىڭ طورمىش و اجتماعدە لوتقان موقىسى، تىرىيەسى، ادبى كىك خاتون - قىزغە تعلقلى بولغان چىكە و بىك نازىك بىر مۇسۇلەنى چىوب، تىرىيىكە سالو بىك آور. ماتىرىيال يوقلىقى، تارىخىنىڭ بىك تارقاۋ بىر ھالەدە بولۇۋى مونارغە بىك اوڭايسىزلى. مونۇڭ ئۈستىنە مېن ئۆز مۇسۇلەنىڭ عوام دارالغونى كىك بىر علم يورطينىڭ مۇبىرىنە مۇب خاتون - قىز مۇسۇلسى شىكىللى اىڭ لۇغ اجتماعى و بوتون دىنيانى آلەندە سچە ايتىرگان بىر مۇسۇلە طوغرىسىندە سوز سويلەيەچكىنى ۴ - ۵ كون ئلك گنە سىزىندىم. عوام دارالغونىنىڭ بعض بىر مىخترىم اعضالى بو طوغرىدە بىر نىچە سوز سويلەرگە قوشقاچ، بىك تىز گنە آرادە حاضرلىنگان بولوب بو قىرلو مۇبىرگە اختیارسىز چىقىم. طوپلى آلقان معلوماتى سزگە عرض ايتىم:

ايسكى تۈرك - تاتارلارنىڭ ئە كىيەت، خرافات و بىك ايسكى غىمەلرىنە، قاراغانە، تۈرك - تاتار خاتونلىرىنىڭ تۈرك ھايات و طورمىشىدە بىك زور و قىزلى برارون لوتقانلىقلى آڭلاشلا. ئە كىيەت، اساطير كىك خرافاتلار نىقىدەر مبالغىلى بولسەلەردە، چىكەلەر ھەم تىكىشىر و سوكىندە آلاردىن بىر نىتىجە چىقارغە مەكىن بولا. ھەر ھالەدە ايسكى تۈرك - تاتار شائونلىرى ايسكى آوروپا خاتونلىرى كىك ھوقۇقسىزلىقتىن ايزلەنگانلار، آلارنىڭ طورمىشىدە ئۆزلىرىنە كۈرە تائىر و اعتبارلارنى بىسولاشان. آلار پەردەلەنوب، ئۆي زىندانلىرىنە ياپىلماغانلار، ايرلاردىن قاچماغانلار، ايرلار بىلەن بىرگە او طورشقانلار، سويلەشكانلار، سوغىشلارغە، چىونلارغە قاتناشقانلار. آلار آت مۇب يوريلەر، جاوغە بارالەر، جەمىيتلەردە ئۆزلىرىن طونا بىلەر ايدى. ھىندىستان و عوموماً شىرقەگى كىك خاتون - قىز ناموس و غىقتىڭ بىر ھىكلى ايتوب تانولا ايدى. چىنگىز، تىمۇرلەنگە كىك دىنيانىڭ ايسكى

زور قهرمانلار، ابن سینا، فارابی شیکلی عالمیڭ ایڭ الوغ فیلسوفلارن
طوغدرغان آنلارنڭ ایزانگان، پوره کسز بولولاری اجتماع و طبیعت
قانولنلری قبول ایتهرلك بر واقعه توگل. عمومأ تورک خاتون-قزلاری
مستقل فکری، ملی غرورلی، ئوزلارن بیک یوغاری طونالار اییدی.
مشهور تیمرلننگ قزی «سلطان بخت» باشده هیچ بر ایرلرلننگلانونی،
خاتون بولوب ایزلونی قبول ایتمهدی. بغداد خاتونلری بلر مجلسدهش
بولوب، طبیعتی یومشارغاچقنه «سلیمان شاه» غه نکلانندی.

تورکلر اسلامیتنی قبول ایتکاندن صوڭ، اسلام مدنیتنده تورک
خاتون - قزلریده طونالاری عرب خاتون - قزندن کیم بر اورن
طونادیلر. مستقل فکرلیک، غیرت و باطلرلقد، طورمش و عائله حیاتنده
عرب خاتون - قزینده فارغاندهده بیک کوب درجه یوغاری اییدییلر.
حتی اسلام مدنیتی دنیادن یوغالغاچده تورکستان طرفلرندن باشقه سنده
عمومأ شرفدهگی رهوشده پهرده آستینه کروب یوغالما دیلر. بلکه آزمی،
کوبی طورمش و حیاته ایرلر بلر برگه فاتناشدیلر. شولار جملرلرندن
ایتوب تانار، قازاق، اولنده طورغان تورک خاتونلر کورسه تورگه
ممكن. تورک - تانارلر خاتون - قزغه باشقه شرق خلقی قاراغان
کوز بلر قارامیلر، طورمش و حیاتنده ئوزلریسه مخصوص بر اورن
بیرلر، حتی سیاسی اشلرگه قدرلی آلارنی فاتناشدرالراییدی. بوسوزمنی
اثبات ایتر ئوچون بر نیچه تاریخی مثاللر کورسه توب اوزونی موافق
کورم: ۷ یوز ۲۵ چنی یلده سیاحتکه چقان مشهور عرب سیاحی «ابن
بطوطه» «محمد اوزبک خان» پادشاهلغی زمانده سرای شهرینه کیلگان. بو
سیاح تورک - تانار خاتونلریڭ طورمش و حیاتدهغی درجهلریسه،
تانارلرڭ خاتون - قزغه قاراشینه ایسی کیمته وئهمته: «بو بورطاخلقینڭ
خاتون - قزلرن الوغلاولاری ایس کیمتهرلك؛ خاتون - قز ایرلردن یوغاری
طورا». ئوزن تورک - تانار خاتونلری قمز، ایت و باشقه طعاملر بلر
سیلاغانلقلرن، آلارنڭ ایرلردن قاچماولرن ایسی کیتوب سویلی. محمد
اوزبک خان قزینڭ عالمر، قاضیلر، فقیهلر مجلسینه فاتشقان، سلطان
خاتونلریڭ هم قزینک غیدگه چقانلقلرن حکایه قیلا.

ھكومت اشلىرىنە قاتنىشقان، پادشاھلىق قىلغان خاتونلارنى تۈرك - تاتار تارىخىدا بايقاشقا اوچراتۇرغۇ مۇمكىن. كىرماندە «قىرەختايان» ھكۈمدارلىرىدىن «قۇتب الدىن مەھمۇد» قىزى پادشاھ خاتون يەنچى ھىجرىيە «بايدۇخان» نامى بىلەن كىرماندە پادشاھلىق تىختىنى چەتلىق تۈرك خاتونلىرىدىن شوشى خانىملىرى پادشاھلىق ايتىدىلار :

آرام بانوبىكىم ھىندىستاندا، دولت خاتون لار كوچىكىدە، رىضىە ھىندىستاندا، شاھىجات بىكىم ھىندىستاندا، ضىفە ھلبىدە، غازىيە خاتون، سىيۈن بىكىم قازاندا، ادىباتىلار ھەم ھەنۇنگە خىدمەت ايتىغان ھەم ئاھالىلەرنى بايقاشقا تۈرك - تاتار خاتون - قىزى كورسەتۈرگە مۇمكىن. امە اللە، بىيى، تىرخان، جەھان آرا - بىكىم، ھىنەفە خانىم، خاتون، خاتون (مۇنسى مىصر امىرلىرىدىن ئالى بىكىم بىلۈپ خاتونى)، زىيە النىسا بىكىم، صىفە، صىفوت خانىم، طوى بىكىم، طىپىخلى، طىپى خانىم بولۇپ باشقا سانابىتىرگىسىز تۈرك - تاتار قىزلىرى ھەم، ادىبات، سىياسەت اشلىرىنە قاتناشۇپ، استىدادلىرى كورسەتتىلەر. بولار آراسىدا تۈرك، تاتار، فارس ادىباتىنى خىدمەت قىلۇچىلار، ھەدىت رىوايەت ايتۇچىلار، تىفسىر بازۇچىلاردا بار ايدى.

بىزنىڭ ايدىل بويى خاتون - قىزلىرى آراسىدا ھەم ايلرىدىن قاپسۇ عادتى بولماغان، بىغداددىن كىلگان ھەم بىلەر، ھكۈمەت ۋە دولەتنىڭ الوغ آدملىرى بولغان ۋە قەدىمكى مەجلىسلىرىگە ھازىر بولار ايدى. بىلغار تۈركلەرنى كۆپ خاتون الو عادتىدە بولماغان. ھەم پادشاھنىڭ ھەم خاتونى بىرگە بولغان. مەنىگە تىپىر خاتونى چەتلىك كىمكى سىياسەت ۋە مەملىكەت اشلىرىنە قاتناشۇپ، ئول بولۇپ شەھەر ايتىلگان خاتونلاردا بولماغان. سىيۈن بىكىم كىمكى باطىر يۈرەكلى، مىلى غەزەپلى داھىيە خاتونلاردا بىتىشكەلەن.

لىكىن تۈرك - تاتارلار آراسىدا ھەم ۋە مەعارىف ۋە ئۆسۈمگەنلىكى سىببىلى باطىر يۈرەكلى، صافى ۋە سادە بولغان تۈرك - تاتار خاتون - قىزىدا ئۆسۈمگەن - ئوڭۇپ قالغان. ايلاردا اخلاى بوزلۇ، ھەم ئىجتىنا بىلۈپ سىببىلى خاتون - قىزلىرى ايسكى مۇقەم بولغانلىقتىن، آدم بىيۈننىدىن چەتلىك ئول بولۇپ يابلغان، چاپان ۋە بۈرگە نەچكىرگە اوتۇرۇپ، اورالوب تىرىلەپ كۆيۈنچە مەنىلەر قىرگە كۆمۈلگان. آنىڭ طوبىغۇسى، ھەمىياتى، تىرىلەسى، خەلق ۋە ھەمىيەت بىشىرەگە

بولغان مناسبتى ايسكە آلمانغان. آتارغە بىر بالا، يتشمەگان بىر مخلوق كوزى بىرلەن قارالغان. شول سببلى تورك - تاتار عالمىدە ئولگان، جان، حيات، عاۋل، طور مشى، ئوى يەمى، مانسور لىقى... بىر سىدە قالماغان. اشىن بوشانغاج تورك قەوۋە خانەلردە، تاتار پىۋنى، رىستورانلردە، توركىستانلىلار كوكئار، افىونخانە، بىر ملردە كىچىكى ئوتكار گانلار. شەر، موزىقە ئوبىلردن فووب چنارلغان، خاتون - قىزغە يوزن آچو، يازو، اوقو، شەر و موزىقە بلو حرام ايتلىگان. مونك نتيجه سنك اورتالقدە اشسز، كوچسز آكرا اير، يوره كسز، حميتسز يىكت، طويفوسى و روعى ئولترلىگان بىچارە خاتون - قىز، ھر بىر ماتورلىقن محروم تورك - تاتار ئوبى گنە اورتالقدە قالغان. مونه تورك - تاتار دنيا سندنە خاتون - قىز و عاۋل حياتى ۱۹ نچى عصرنك آغرلرينە قدرلى شول رەوشدە - ئولان بىر عالدە قالدى.

آوروپادە خاتون - قىز مسئلەسى.

ويگتور موغو «۱۹ نچى عصر خاتون - قىزغە ئوز حقون باغشلار» دىگان ايدى. الوغ شاعرنك بو عالى سوزى ھر جەتدىن طوغرى بولوب بتمەسەدە، آوروپادە خاتون - قىز مسئلەسى ايك زور اجتماعى بر مسئلە صور تينە كوردى. آروپا خاتون - قىزى ئوز حقن بىك نقلاب داولى باشلادى. آلازك بوداولرى كوب ايرار طرفندان كولب و مسغره ايتلوبگنە فارشى آلسەدە، بارا طور غاج بو فكر بىك ئوسوب كىتدى. كون بكون بو فكر - خاتون - قىزغە حقوق بىرو مسئلەسى غزىتەلر، تياترلر، ليكسيەلر واسطەسى ايله تاراتلدى. ذاتاً بو فكر كىلەچككە اميد كوزى بلەن قاراغان بىر نىچە كشى ياكە بىر نىچە جمعيت طرفندىننە اورتالقدە تاشلانغان بىر مسئلە توكل. بلىكە بوتون ملتلر آراسندە اورناق بولغان طور مش و حيات قانونلرى قوتلى قوللرى بلەن كوچلەب ميدانغە آتقان عمومى و اجتماعى بر مسئلەدر. مونه شونك ئوچون بو مسئلەگە آوروپادە ھر كىم قاتناشە، عمومى خاتون - قىز سىەزدلرى باصالا، بو مسئلە كون بكون ئوسوب طور. ۱۸۹۶ نچى يلك «ماريا پونپون» اجتهادى بىرلەن باصالغان خاتون - قىز سىەزدننە كورلىگان حال بلەن حاضر كى خاتون - قىز مسئلەسىنە قاراش چاغشىرلغاندە بو مسئلەدە آروپا خلاقىنك فكرى نىقدر ئوزگار گانلىگان بىك تىز آكلارغە مەكن. اول وقتلردە بو مسئلەگە دشمانلىق

گوزى بلە قارالوب، سىزدە دگە خلق كولىر ومسغره ايتىر ئوچونگنە جىولانغان
هم فەمىنىزم سوزن خلق بىك ياكلىش آكلى ايدى.

فەمىنىزم؛ خاتون - قز بلان ايركەك جنسن حقوق، وظيفه هم تىرىپه
جىتىدن تىگىزلهو ديگان سوز. شول تىگىزلك بو كوئنگە قدرلى يوق ايدى.
تارىختىڭ هر دورىدە هر بر ملت قاشىدە خاتون - قز ايرگە، خدمت ايتىر.

ئوچون يارانلانغان بر مخلوق، عائله و آدم جىونى اچىدە بىك توبىدن درجەدە
ايدى. بىچارە خاتون - قز اير جنسىنىڭ بخت وسعادتى ئوچون بر قورال،
اول صبى، ئولسگروب بقمە گان بر اش ماشىناسى ايدى. آنڭ حرىتىدە يوق،
اير جنسن بختلى ايتە طورغان حقوقىدە يوق ايدى. آدم عائله بولوب طورا

باشلانغان زماندىن بىرلى اورتالقمە چىقان خاتون - قز اسىرلىكى ھىچ كىمى
توشوندىرمەدى، ھىچ بر جان ايدىن رەنجىتمەدى دىپ، اويلانامسون. درىست
خاتون - قز بو بىقودن بىك چىگىزگنە قوتولە آلمان توشونگانلىگىدىن طوب
طوغرى اعتراض ايتەدى، لىكن اول ايكىنچى ياقىن ئوز حقوقى كوزىدەشى

ھم ھىلە بلان مەدافىئە ايتەرگە تەلەدىدە، ظلمدىن قوتولور ھم ايرلرگە يارار ئوچون
ھىلەنى ئوزىدە قورال ايتىدى. ئوزىنىڭ چىبەرلىكى، ماتورلىقى ھم ھىلەسى بلان
ئوزىدە سىز مېچە بىك كوپ وقت ظالمنە ئوستون بولدى. البتە، خاتون - قزنىڭ

بو معاملەسى پىچراق اعتقادىرغە قارشى آنڭ طرفىدىن پىچراقى بر قارشىلىق
ايدى. بىك ايسكىدىن بىرلى كىلىگان بو ايكى جنس آراسىدەقى معنوى
دشمانلىق وسىزدرىمىچە تارتىشو طبيعتى خاتوننى ئوز حقوقىدىن

داوارغە اوندى، شولاي بولسىدە خاتون اول اونوطلانغان حقوقىنى بولغاندىن
بلىمى ايدى. موفى آناغە ۱۷۸۹ نچى يىلدەقى اوروپادەقى حرىت ھرىكتلىرى
ايسنە توشىردى. ايرلرگە بىرلىگان بو حقوقلر آلاغە اير بولغانلىقلرى ئوچون

بىرلەنگان، بلكە طويغو، عقل واستەداد ايسى بولغانلىقلرى ئوچون بىرلىگان
ايدى. خاتون - قز دە ئوزىدە بو صفتلرىنى سىزىدى ھم شول حقوقلرى داوارغە
طوتىدى. بو سوزلورنى سويلوچى «قوندىرسە»: «ھر بر كىشى كىرەك ئوزى

حقوقلى، كىرەك حقوقسىز بولسون ايكىنچى كىشىنىڭ حقوقى طوغرىسىدە ناوش
بىرگاندە آنڭ مەھىتى، مىسلىكن تىكشىرمىچە ھم حقوق بىرلە طورغان كىشىنىڭ
ايرىمى، خاتوننى بولوون اعتبار ايتىمىچە ناوش بىرسون» دى.

قوندور سەنڭ بوعالى سوزى تاثير ايتمه گان كېك، «اوليمپ - دوغورژ»
ميدانغه چاغارغه، تلگان «خاتونلارغه حقوق بېرو» مسئلەسى دە كولوپ ومسخره
ايتلۇب آياق آستينە تابمالمى. شونارغە كورە ۱۷۸۹ نېچى يىلدىن سوڭدە
خاتون - قز مسئلەسى خيالدهغنه قالدى، اير جنسى طرفىدىن زندانغه ارغىلغان
خاتون - قز نڭ حقوقى يىندە عمومى حقوقلار قاتارىندە كرتلمەدى، ئوزى نڭ فكري
فوشلماغۇن، ئوزى نڭ ضررىندەغنه ياصالغان قانۇنلارغە بويىنمىزغە مجبور بولدى.
مونڭ ئوستىنە، آنڭ استعدادى ھم لياقتى دە غاظرگە آلنمادى، آنارغە ھېچ
بىر تۈزلى وظيفە، مأمورلك بېرلمەدى. حقوق آلور ئوچون استعداددىن
باشقا، ھېچ بىر نەرسە كېرە كسونلمەسە دە، اول ھر حقوقىدىن محروم ايتلمى. ايركەك
آنى ئوز آراسىندە، جەمئىتكە قبول ايتمەدى. اير جنسى اياڭ توبىدىن ايرلارنى،
آھمقلرنى ئوز آراسىندە قبول ايتسە دە، اياڭ زېرەك ونېكە سكللارنى قبول
ايتەرگە تلمەدى. ھر كىمگە بىر لەطورغان حقوقىدىن عياتدەغى بولاشىن، بالالارنىڭ
آناسىن محروم قالدردى.

لكن حق و طوغرى بولغان بىر فكر ميدانغه بېقىدە، اول طبيعت تلوى
بويىنچە ترقى ايتە. بوفكرنى غاظر نڭ باوتقان اير سوڭ بولسە دە، فەمىنىزم مسئلەسى نڭ
توشىدى. بىك كۈپ حال، ياڭكى - ياسى واقعاتار طودورغان ۱۹ نېچى عصر
فەمىنىزم مسئلەسى دە اورتالغە آتدى. مونە شول مسئلە حاضىر آوروپادە
انسائىتنڭ عدالتكە تابا ياقىلاش ووى دىيە، تانولا.

فەمىنىزم عدالتكە بىر يۈزىندە جەيلوندىگىنە عبارت تۇنل، بىلكە حرىت
ئوسووى، اير نڭ استعدادىدىن صىدىر و، خاتونلار نڭ دە ايرلار كېك ھر بولولارنىدىن
عبارت.

اير بو كۈنىگە قىرلى ئوزىن قوياش شىبىك دىنيانك مركزى، خاتوننى
اظراندە ئەياھ نوچى آى كېك ئوزىندە ايبەر چىن ھم ئوزىندە اسىردىي تانوب
كىلمىدى. خاتوننى ئوز مقصودىندە، ئوز آرزو وىندە اير شىروچى بىر قورال
ايتوب، خاتون آنارغە ھر حالدە اوينچاق، بىر خىدمەتچى بولسۇن - مونە اول
شونى تلى ايتىدى.

لكن ياڭكى خاتون ھر، ھر حالدە ئوزىندە ئوزى خوجە بولوب ياشارگە،
جەمئىت اچىندە كىرگە، اير نڭ آيپقاسىدىن چاغارغە تىلەدى وشونى سىزىندى.

اول مونه شول تلگى بويىنچە تربيەلەنوب جانوارلارنى چىقىدى، ئامىل بىر آدم بولوب جەمئىيەت اچىنە كىردى، عىياتى، طور مۇشى تۈزەلدى، روعى ئوسىدى، جەمئىيەتنى دە ترقى و كمالگە يىتە كەلدى.

ياكى خاتون ئوزىنە بىك آور، ناموسى و چىكەك طويغوسى كوتەرە آلمى طورغان ايرىنىڭ آيپاقسىندىن چىقونى سوري، داولى. خاتون - قىزنىڭ مولى داوالاوى ايرىنىڭ آناغە بو حقونى بېرمەدى هم ئوزى غورلاغانلىقى و ناموسىنە تىگانلىكى ئوچون توگول. بلكە حقوقسىزلىق آنىڭ تىگى ئوتىرگانلىكى، مېين ايزگانلىكى، حىرىتن چىكەلگانلىكى ئوچوندىر.

لىكىن خاتون بو حقونى نىچك آلاچىق، ايرىنىڭ آيپاقسىندىن نىچك قونلاچىق؟ ئوزىنىڭ اير كىك ئوك بىر كىشى بولغانلىق نىچك آكلاياچىق هم ئوستىنە يوك، تىلگان زەمت و مىشقتلردىن نىچك ايتوب قونلاچىق؟

— مونه بو مىسئللارنى فەمىنىزم بىك نىق توشىدى، خاتون - قىزنى حىر بىر كىشى ايتەر ئوچون اول مرتبەدە ئوزى دىيادە ياشانورلك بىر حالگە ايرىشروون تىوش تابدى. مونىڭ ئوچون خاتونلارغەدە ايرار اوقوغان قىلارنى اوقو، آلا بىلگان نەرسەنى بلو تىوشلى. تربيە و تەلىمەدە اير بلان خاتوننىڭ تىگىزلىكى شول سببلى فەمىنىزمنىڭ بىر نىچى نىگىز تاشى ايتوب قبول ايتلىدى. مونه شونارغە بو ايكى نىگىز - خاتوننىڭ ئوز كونى ئوزى كور ووى بلان بىلم و اوقودە اير بلان خاتون چىنىنىڭ تىگىزلىكى مىسئلىسى خاتوننىڭ ايرىنىڭ آيپاقسىندىن چىقونى و حىرىتىنىڭ نىگىزى ئوچون بىر نىچى شىرطىر.

فەمىنىزمنىڭ بو ايكى نىگىزى بىك ناچار بىر رەوشدە تەفسىر ايتىلدى: اسقلاواژىستلار (بىزنىڭچە) ئەيتىكەندە ايسكىلىكنى ياقلاوچىلار) بو ترقى و بىو حىرىتكە قارشى چىقىلار. «ئەگەر بو حقوقلار بىر اسە خاتون اطاعت ايتەمس، تامام حىر بولورغە تىلەر، حىتى ئوزى باش بولونى آرزو ايتەردە اسىرلىك، حقوقسىزلىق دورى ايرارگە كىلور، ئوسى اشلىرىدە ايرار اشلىرگە طوغرى كىلور» دىيىلار.

ايسكى عصرلردە انصافسىزلىق اچىنە قوروغان، ئوسەمەگان بىچارە خاتون - قىزنى فەمىنىزمنىڭ مقصودىن آكلامىنچە، مونى يولسىز اعتراضلر بلان حقوقسىز مەخروم ايتو عائلە و مىلى حىيات ئوچون ضرردىن باشقە بىر نەرسەدە

طوغدىرمى. ايسكىلىك طرفدارلىرى عائلەنى ئوز فايده-سېغىنە كوزەتكەن بىر اير باين
آناردىنغىنە فايده-لانورغە تەلەنگەن بىر خاتوننىڭ اورتا قۇلاش وونىن، خىدمەتچى باين
خوجەنىڭ قانداش وونىن عبارت دىيىپ، گەمان ايتىدىلار، ايكى حور كىشىنىڭ حياتىدە
بىر لەشوب، بولارنىڭ طور مشلەرنەنى بىغىت و شادلىقلارنى توشىمىلار. خىساتون
اير كىچىلىك آلسە، طبيعت قانۇنغە قارشى كىتار دىيىپ اويلاودىن آرتق منطقى سزلىق
بولورغە مەكەن توگىل.

فەمىنىزم اير باين خاتون آراسىدەنى اخىلاققى بىتررگە، ايكىسىن بىر
تىگىز ايتەرگە طر شە. مەجىسىز ئويلا نوگە، آصرا وچىلىق و نەزكەلكىگە قارشى
طورا. بوسوز يا كىلىش آڭلاش ماسون؛ عشق، مەجىت و عەرمەتنىڭ قارە كوچ
باين ئابىلوى مەكەن توگىل، بو صىقتار اير باين خاتون چەن مەناسى بلەر بولغانغىنە
تابولا، هر خاتوننىڭ مەجىتى خىدمەت و فايدهدىن بوغارى طورا، اول سويىسەدە،
سويە، سەدە آچق سويلى، روغن بىر مەسەن گە و دەسەن تابىشرمى. مۇنە شولاي
بولغانغىنە ئويلا نو سىبىلى خاتوننىڭ حقوقى قارە كوچ باين ئار طوب آلىنى.
مۇنە شول و قتەدەغىنە اول بختلى بولا. فەمىنىزم طلاق طرفدارى توگىل، بىلكە
اول ئويلا نىگانەدە، كىياوگە بارغاندەدە حقوق و عەمراكىنى تەمىن ايتە، كىياو
خاتوننىڭ خوجەسى بولماسەن، آناڭ ايدەشى بولورون ياقلى.

مۇنە آمريقا، آوروپا غلقى خاتون قىز طوغرىمىنە شول فەكر دە. آلا
قزارن اير باين حقوقە بىر تىگىز بولورغە حاضر لىلار. ايسر ئابقان آقچەنى
خاتون دە تابا آلسون، اير بىلگەن غەلمەرنى خاتون دە بىلسون، ايكىسىدە حقوقە
بىر تىگىز بولوب ياشاسونلار، دىلار. آوروپا سەدە بو فەكر كو بىن طوغسانلىق،
خاتون - قىز بىك كو بىن بىرلى حاضر لەنگانلىك سىبىلى آمريقانىڭ ۳-۴ جەھور بىتەك
بوتون حقوقلارنى بىرلىگانلىگىن، خاتونلار دە ايرلر كىك هر تورلى حقوقلار
باين فايده-لانغانلىقلارنى، پارلامېنتلار دە آلا ردىن اعضالىر بولغانلىغىن سويىلەپ
ئوتكان ايدىك. وطنىز روسىدەدە بو حاضرلك بىك نىق ئوسە، هر بىر دە
غەمىنار بەلر سانى آرتا، قورصر آچلا، عالى مەكتىلار قورولا، روس خاتون - قىزى
يىگىتلار و ايرلر اشلانگان اشلارنى اشلەپ كىلە.

حقوق آرتور ئوچون بىلم، نەجربە، استەداد شرط. بىزنىڭ طوتاش
و سىگىللىرىمىز دەدە شول ئوچ شرط ئابىلسە، آلا ردى عىيات ميداننە كۆرەچكار، آدم
بولوب دىنيادە طور اچقلار.

اسلام دنياسنده خانون - قز مسئلهسى.

بيغميرمز، خلفاي راشدين، امويلىر، عباسيلر وباشقه اسلام دولتلىرى دورلارنده اسلام دنياسنده خانون - قز نىڭ نى حاله بولووى و آنىڭ دورمىش واجتماعده طوتقان اورنى طوغرىسندە سوياب ئوتدم. ليكسيه، منىڭ باشندە اوقى حاضرگە اسلام دىنى نىڭ خانون - قزغە بولغان مناسبتى ونى كوز بلان قاراووى خصوصە سوز سويلەمىدە چىگمىنى دە ئەيتوب اوزدم. مينىم بو ليكسيه، منىڭ توب نىگىز ايتوب طوتقان مقصودم مشهور ملتلىر نىڭ خانون - قزلىرى طورمىش، اجتماع و آنىڭ چىتىدىن حاضر هم ئوتكان زمانلردە نى حاله ونى رەوشە بولغانلىرى؟ ملتلىر طورمىشندە نىندى اورون طوتقانلىرى؟ - موند بو ليكسيه، منىڭ مېنى شونى آڭلاتورغە تلىم. اسلام دىنى فاراشندە خانون - قز نىڭ حقوقى، خانون - قز نى عالمى واجتماعى چىتىدىن تىرىپەلە، مسئلهلار نى تىكشور هم اول حقىدە سوز سويلەر "ئوچون آيروم ليكسيه، منىڭ مخصص كىتابلىرى يازو نىوشلى بولاچقى.

بىك كوب عالملىر، مؤرخلىر آروپا دىنياسى بلان اسلام دىنياسى ۱۶ چى مىلادى عصر نىڭ تىرىپە، آنىڭ، طورمىش عەمۇمى مانى بولوياغىن بىر درجەگە كىلىگان، يعنى آروپا خلقى شول زمانلردە علم ومعرفة مسلمانىلار ايرىشكان درجەگە ايرىشكان، دىلەر. موندە شول ۱۶ چى عصر دە آروپا حاضرگى مدنيتى يولندە بىك زور آدملىر آتلاب آلفە كىتە باشلى. ۱۱ نچى و ۱۲ عصرلردن باشلاپ توبەنە، يوكە يوز طوتقان اسلام دىنياسى ۱۶ نچى عصر دن اعتبارا غرابەلىككە، انقراضدە يوز طوتدى. بىر ملت نىڭ تىرىپەنە، بووى، انقراضدە تابا باروندە ايك مەم اورون طوتقان نەرسە اجتماع وتىرىپە عالملىرى نىڭ انقازىنە كورە عائلە، اول ملت نىڭ خانون - قزلىرى. بىك اسلام خانون - قزى شول عصرلردە توبەنە، باشلاپ ۱۶ نچى عصرلردە اسلام عائلەسىدە عائلەلىكىن، ملت نىڭ آراسىدىن چىقاروب تاشلانغان هم طورمىش بىر نىنك اهمىتى، قىمتى قالمىغان بولا. بو حقيقتاً شولاي ايدى:

مانغولىيە دن جاوا، آوسترالىيەغە، آروپا دن فىلپپىن آتەلىرىنە قىزلى جەيلىگان مسلمانىلار نىڭ ۴-۵ عصرلىق حياتىن كوز آلتىدىن غە كىتروب قاراڭز! آنە خانون - قز ئوى زىندانلرىنە بىكەنگان، چاپان، بوركانچە كىرلر لوب قىزىلغان، حيات، جەمىتكە قاتناشورغە حقى يوق، هوا هم باقتى قوياشدىن محروم،

ئوسكان صابن آنڭ حقوقى كىمى بىلار، ۱۲-۱۵ گە يىتسە، اول زىندانغە سالنا،
 بوتون حقوقىن مەروم ايتلا باشلى، يەشى الوغايغان صابن اول ايرنڭ آپەلسى،
 استىدادى آستىندە كره وصى كوزى بلان قارالادە، اول چىلابدە صبى بولوب
 ئەورلە. آنڭ طويغوسى، حسيانى ايسەبكە آلنى، بوغىندە توگل حقوقىز بو
 بىچارەنڭ اخيارى، نەگى قارە كوچىلان تارتوب آلنا، ايرى هيچ بىر ضرورت،
 كىرە كلى بولماغاندە آنڭ ئوستىنە ايكى، ئوچ كوندەش آلا، ئوزىنڭ نەوندىن،
 رضالاندىن باشقە، كورمەگان، بلەمەگان، سويەمەگان كىشىنە كىاوگە بىرلە،
 كىەوى نىقدىر ظالم بولسەدە، آنى بەيلەپ فىناسەدە، آر باغە سالوب، آط
 قوير يىغىنە تاغوب بىيولنرغە، اسخولنرغە آلوب بارسەدە اول ايرىنن ايرىلا
 آلنى، اول خىدمەتچى، اول نەنكە، اول كىشى توگىلى. آنى اوقوتتو، يازارغە
 اويرە توغرام. چىراسە ادبىز دىلر، تور كىەدن باشقە بىردە موزىقە فورالان
 آنڭ قولىنە بىر مېلر، اول پاپان، بور كىچىك بور كەنلىگان بىر قورچاق، ايرى
 ياكە آناسى نى نەسە تونى اشلرگە اول بىر چىلى، چوئىسكە آنڭ ئوز نەلەگى،
 ئوز طويغوسى كوچە نوب آلنغان.

دونىگانلرگە، قازاقلرغە، ھىندى و جاو ايلرغە، عرب و توركلرگە، تاتارلرغە
 و باشقە مسلمەنلرغە قاراگىز ھەمسى خانون - قىزغە شول كوز بلان قاراب
 كىلدى. مۇنە بو قاراش اسلام دنىياسى زەرلەدىدە طويشو، طورمش، قان،
 ناموس و شرف كىكە عالى صفتلر مسلمەنلر آراسىنن يوغالىدى. خانونغە موندى
 تو بىن قارو مسلمەنلر نڭ اخلاقلرن بوزدى. ذاتا بو قاراش ئوزى اخلاقسىز لىقىن
 كىلە. عائىلەر، مسلمەن ئويلرى جانسىز، روھسىز، ئولى چەتئان يورط، قاراگىشى
 قىر توسلى بولوب قالدى. موندى طورمش، بو عائىل، موندى بىر مەھىپتىن كىشى
 يىشمەوى، قەھمانلر، داھىلر طوماووى طبعى بىر اش. كىشى يىتشور، استىدادلى
 كىشىلرنى تىر بىرلە ئوچون عائىل، مەھىپ كىرەك. بىر يەشلردە اخلاق، عالىجىنا بلىق
 يوقلغىنن زارلانامىز، يەشلرنى تىر بىللى، اخلاقلى ايتە طورغان عائىل، مەھىپ
 يوقلغىنن زارلانمىز. سىز ئەگەر تىر بىللى يەشلر، اخلاقلى يىگىتلر، عالىجىنا ب
 قىزلر يىتشورگە نەسەگىز ھەر نەرسەدن ئلك عائىل لىرگىزنى اصلاح ايتكىز! يەشلرنى
 تىر بىلەرلك بىر مەھىپ ھاضرلەگىز!

اسلام دنىياسى عائىل، طورمش ياغىنن شول پىچراقلىق اچىندە ياشەگانە

بیر شاری ئوسمئندە مدنیت بیک نئی جەدیله، اسلام دنیاسی آوروپا نفوذی آستینه توشده، آوروپا خلقی شرقنه آغلا، شرقی آوروپا سه، وداسی ئوچون کون بکون آپهلا، طور مش، حیات کو په سووی بوینچه مسلمانلر آوروپا خلقی بلان آرالاشرغه مجبور بولا بارالر ایدی. آوروپا حکومتلری ئوز قول آستلرینه کرگان بیرلرده مکتبلر آچالر، حیات کو چالوی بوینچه بعض مسلمانلر بالالرن شولارغه بیروب اوقوته باشلادیلر. آرالاشو نتیجه سنده آکلی مسلمانلر آوروپالی عائله طور مشینه قزوغا، فبرگه اوغشانان ئوی وعائله لری نكده آوروپالی ئویی وعائله سی کبک ماطور بواوون تلی باشلادیلر.

۱۹ نچی عصر آخرلرینه تابا بو فکرگه قوشلوچیلرنك صانلری کون، بکون آرتا باردی. اسلام دنیاسنده ادبیات طوو، غزیته، ژورناللر کوبه یو، اولده غزیته، ژورنال بولماغان بیرلرده غزیته، ژورنال چشارولر اسلام دنیاسنده کیه چیلکلرنی، شول چهل دن خاتون - قز مسئله سن، عائله حیاتن وانك توبه ن وپچراق بولوون میداننه چفاردی.

تور کیده ده - خاتون قز.

محترم لرم!

تور کیده ده خاتون - قز مسئله سینده تعلقلی بوغان عجاب مسئله سن باشلاب میدانغه فویوچی ذات «احمد فارس الشدایق» بولورغه کیره ک. اول استانبولده «الجواب» اسملی عربچه غزیته ده بو طوغریده اوزون مقاله لر یازدی. حریت اعلان فیلونغینه نغه قدرلی تور کیده ده خاتون - قز مسئله سی قوزغالمادی دیورلك. علمادن محمد ذهنی ئه ففندی «مشاهیر النساء» اسملی اثرن ۱۲۹۵ هجری یلنده باصدروب چغارسه ده، اول بو اثرنده مشهور خاتونلر نیقنه صانی. شولای بولسه ده بو اثر اول وقتده خاتون - قزغه اهمیت بیرمه گان عثمانلی مطبوعاتی ئوچون زور بر شرفدر. حریتکه قدرلی تور کیده ده استانبول وسلانیکه خاتونلرغه مخصوص بر نیچه ژورنال هم غزیته لر چقسه ده، آالارنك خاتون - قز مسئله سی بلان مناسبتلری بیک آز ایدی. مأمورلردن ناظم ئه ففندی عائله کتبخانه سی اسمندن «اسلام خانماری» اسملی بر کتاب تالیف ایتوب، ۱۳۱۸ نچی یلده استانبولده باصدردی. آوروپا

مطبوعاتىدا اسلام وتورك خاتونلار يېنە بىك نىق ھېوملار باشلانغاچ، بوذاتنىڭ تەصىبى، ھىمىت اسلامىيەسى قاپارغاندە مىسلىمان خاتونىنىڭ پالازىنىيەسى، اسلام وتورك دىنياسىنىدەغى عاۋۇل، طورمىشنى ياقلاپ بو كىتابنى مىدانغە چىقارغان. درىست، استانبولدە ھرىتكە قىدرلىك خاتونلاردىن بىك زور ھىررەرلەر، فاضلە خانىملار بار ايدى. شولار جەلەسندىن فاطمە، عليە خانىم بلەن خالك ادىبىنى كورسەتورگە مەكەن. بولارنىڭ بىك زور موضوعلردە يازغان ماقالىلارنى، سويلەنگەن لىكسىيەلەرنى بار. لىكن آلارنىڭ بو اشلەرنى ھەسەسى ھىرىستدىن صوڭق. ھرىتكە قىدرلى خاتون - قىزغە قاراش توركىيەدەدە يوقارىدە سويلەپ ئونكان رەوشدە ايدى. نىچە ھىررەلەردىن بىرلى تەصىب اچىدە ياشاگان توركلەرگە ھازىردە بو مەسىلە آڭلاشلوب بىتى. آلار ھازىردە خاتون - قىزغە ھىرت، كىشى كوزىنە كورسەتورگە يارامى طورغان بىر مغلوق دىب، قارىلار. فاطمە، عليە، خالە ادىبى كىك عالەمە والوغ ھىررەرلەر اچقىن آچق ئوز فىكلەرنى يازە آلەمىلەر. تورك ادىباتىدە خاتون - قىزغە اورون ھازىردە بىك آز بىرلە. ادىبلەر، ھىررەرلەر، ھىتى ھىكومەت ئوزىدە خىلقىدىن قورقوب، بو مەسىلەدە بىك صافلىق بلەنگەنە آزابلانە. خاتونلاردىن دوقتور، ھىتى آقوشىرقادە يوق. ھىكومەتدە بو اشكە بىك ابدىرى. ھىومى اشكە خاتون - قىز قاتناشە آلەمى، بوچتە، تىلىغىراى تىلىفون كانتورلەردە توگىل، كىبىت، مغانىنلەردە كاسسىرەشە بولوبدە او طور آلەمى. تورك خاتونى ابرى نەرسە تابىشە شونى اشى. آنە ھىياتىدە اورناقلاشو، طورمىش اورلغىن كوتەرشو يوق. درىست، ھىرىتىدىن صوڭق تورك خاتونى ھىومى اشلەرگە ابرلەرگە قاتناشەمى، آرالاشمى غنە آز بولسەدە قاتناشە باشلادى. ئوزلەرىنە مخصوص بىرغىزىتە چىقاردىلەر، بىر نىچە مەرتىبە ھىومى مەجلىسلەر يا صادىلەر، ھىلال اھمەردە خىدمەت ايتىدىلەر، ئوز باشلەرىنە بىر جەمىيەت اچدىلەر. تىلىفون دا ئەرلەرنە خىدمەت ايتە باشلادىلەر. مەونە تورك خاتونى اشەگان اش شول. شولاي بولسەدە تورك خاتونلەرنى ئويلەرنە بىك ھىرەرلەر، تىلسەلەر نەرسە اشلى آلار، شەرى وموزىقەغە بىك ھوسىلەر، ئسوى اچىدەگى طورمىشلەرنى قىزلىغىنە. لىكن آلار ھىياتىدە ملت ئوچون اورىوكلەر. ئسوى طىشىندە آلار كىشى توگىل، ھىرتلەر.

توركىيەدە قىزلەرغە مخصوص ابدائىمى، رىشى مەكتەبلەر، استانبولدە بىر

دارالعملات بار. عرب تېچىلردن رضاء بك بىر قزار سىلاطانىسى - اعدادىسى
سالورغە كىرىشكەن ايدى، لىكىن غوجە ومولالار وباشقە ايسكىلىك طرفدارلرى
مانع بولدىلر شىكالى، آچىلانغاندىن ھىچ خېر يوق. حاضرگى مېنىستىرلردىن
طلعت بك يتىم قزارغە مخصوص دارالشفقەلر آچارغە تلگانلىكى صوڭغى
خېرلردىن آڭلاشلار. تورك خاتون - قزارى اچىندە چىت تىللىرىنى بلوچىلار دە
كوب. لىكىن آلار دە ھىزىمەت ئۆي زىندانىنە يابلانغان حالدا.

عرب ادبىياتىدە خاتون - قزار.

خاتون قزار مەسىسى باشلاپ عرب مەتبۇعاتىدە طودى: ۱۹ نچى غىزنىڭ
آخىرلىنىدە خاتون - قزار شاعىرە «ورداء اليازجى» (غىرىستىلەردىن شىخ ناصف
قزى) شىرقىدەغى خاتون - قزار مەسىسىنى قانغىلىدى. خاتون - قزار مەسىسى
ئوچۇن ھەر وقت مىصر مەركىزلىك ايدى. ۱۸۹۲ نچى يىلدە ھىند نوبىل «الفتاة»،
ايكنچى بىر خانىم «انىس الجىلىس»، ۱۹۰۸ نچى يىلدە لىبىيە ھاشىم خانىم طرفىدىن
«فتاة الشرق» اسملى خاتون - قزارغە مخصوص ژورناللار چىقارلىدى. بوژورناللار دە
خاتون - قزار مەسىسى ئوزلرى طرفىدىن بىك نىق تىكشىرىلدى. توركىدە دە
خىرىت بولغاندىن صوڭ، ۱۹۰۹ نچى يىلدە «العسنا» اسملى خاتون - قزارغە
مخصوص ژورنال بىر وتىدە «جىرى نىقولاباز» طرفىدىن چىقارلا باشلادى. بو
ژورنالدا «ورداء اليازجى»، «سلوى سلامە»، «اسماء صبور»، «مىرىم زكاء»،
«مارىيە»، «آناستاسىيە بىركات»، «بولىيا» وباشقە بىر نىچە خانىملار مىجرەلىك
ايدىلار ھىم ماريە ئوزىنىڭ «العروس» اسملى ژورناللىن ۱۹۱۰ نچى يىلك دەغى
بىر وتىدە چىقارلا باشلادى. بولار خاتون - قزارغە مخصوص چىقارغان ژورناللار.
موندىن باشقە مىصر دە ۱۸۹۴ نچى يىلدە مىصرلى آدواتات ھىمى ئەفەندى
«المرأة فى الشرق» اسمىدە مەھم بىر كىتاب باصىروب، حىجابىنى بىك نىق تىقنىد
ايدى، پەردەنى بىر تونى كىرەكسىنە، خاتونلارغە دە طلاق ھوقوقى بىر لوون بىك
نىق ھىم اساسلى ودلىللى ايتوب دەغوا قىلا.

ھىم عالمىلردىن ھىبب ئەفەندى زىيات «المرأة فى الجاهلىيە» اسملى كىتاب
باصىروب، عرب خاتون - قزارنىڭ اسلامىدىن ئىلىكىگى ھالىن، ھوقوق تارىخى
جەھىدىن بىك نىق تىكشىرە، جاھالىيەتتەگى خاتون - قزارنىڭ حاضرگىگە قارىغاندە
ھوقوقى بىك كىچىك بولغاندىن بىدان ايدى.

مصرلى آدوفاقتاردن عمر ئەفەندى لطفى ۱۸۹۶ نچى يىلە آوروپادە خاتون - قونوغراسندە اسلامىتىڭ خاتون - قزغە قاراشى طوغرىسىندە بىر خطبە سويلەپ، اسلامىتىڭ خاتون - قزغە ھازىر دە آوروپا خاتونلىرىنى، بىرلەشكەن ھوقۇقلىرىنى بىرگەن ئىثبات قىلىدۇ. (۱)

بو ژورنال وكتابلار دە خاتون - قز مىسئەسى نىقى تىكىشراى. ادبى، علمى رەھىشە بىھى و اعتراسلىرى، جىدى ئىناكە، لىرگە يول بىرلىدى. ھىجاب مىسئەسى، شىرفە خاتون - قزنىڭ ھوقۇقسىزلىقى طوغرىسىندە كۆپ سوزلىرى سويلەندى. لىكىن بولار بىرسىدە خەلقنىڭ فەكرىنى ئۆزىنى تارتىپ، دىنىي شاولانمادى. خاتون - قز مىسئەسىدە قارشى كىلوچى بىر پارتىيە اورتالقىدە چىقارە آلمادى. شىرفە خاتون - قز مىسئەسىدە كى تەصبى اچىدە يوغىلا باردى. قاسم امىن بىك ئۆزىنىڭ ايك قىمەتدار اثرلىرىدىن «تەجرىر المراء» بلان «المراء الجىدىدە» لىرىن عرب مطبوعاتىدە بولەك ايتىكانچەگە قىرلى بول مىسئە تىوشلى رەھىشە جىدى بىر مىسئە ھالىدە كىرەدى.

آوروپا ھىم اسلام تىرىپەسىن آلمان شىرفەنىڭ ايك الوغ ايسىرى بولغان «قاسم امىن» بول مىسئەلى ھىر كەمنىڭ نىزىر دىقتىن ئۆزىنى تارطورلىق رەھىشە مېدانغە آتدى. اسلام دىنىدە شىرفەنى مەنىسى بلان ھىجاب يوغلغىن، اسلام دىنىنىڭ خاتون - قزغە بىك كىك ھوقۇقلىرى بىرگەنلىكى دىنى ھىم علمى جەھەتتىن بىك نىقى ئىثبات قىلىدى. خاتون - قزنىڭ بورەھىشە اشىرى، كۆچىرى، ھىياتقە فاتناشەسىدىن چىقىدە قالووى آنىڭ ئۆزىنى ظلم و جىر بولغان كىك، اسلام دىنىسى ئوچونىدە بىك زور ضرر بولغانلىقىنى علمى رەھىشە كورسەتەتوب بىردى. بو يورىستىنىڭ اسلام دىنىدە ھىم دىنى سانالغان خاتون - قز مىسئەسىدە بولاي بىك ايرىكىن، ايسكى عالەملىر قارامانغان كوز بلان قار اووينە ازەرشىخلىرى، فرىد و جىدى كىك نىگىزسىزەك ضىلالىرىنىڭ قانلىرى قاينادى، تىزوب طورا آلمادىلىرى، قىلمىرن طورلوب مطبوعات مېدانىدە چىقىدىلىرى، قاسم امىن گە ردىلەر يازدىلىرى. لىكىن يوز يىلدىن بىرلى مەنىت يولىدە بايتاق آدوملىر آتلاغان، بىك كۆپ گىمنازىدە، مەنتىزم بىر نىچە دارالمەلىمىن، دارالمەلىماتلىرى، تىسورلى ھالى مەدرىسەلىرگە، قىزلىرىغە مەخسوس اورتا مەكتەپلىرگە مالك بولغان مىرلىلىرى،

خصوصاً ضیالی عالمر، متنور لر قاسم امین سوزن بیک نیز اگلا دیلر.
مصرده خاتون - قز مسئلهسی اجتماعی بر مسئله صور تینه کردی.

خاتون - قز مسئلهسی عرب مطبوعاتنده کوتور لگان بیک هندستاندهده
بیک ضعیف کنه بولسهده کوتور لیدی. هندنک ایگ زور آدم لر نندن بولغان
قاضی علی ئد فہندی بلان عناية حسين ئد فہندی بو مسئلهنی قوز غاطوب قويدیلر.
امیر علی «اسلامیتده خاتون - قز» اسماب بیک مهم بر مقاله نشر ایتوردی
هم حجابقه بیک نق بهیل نسدی. اسلامنک خاتون - قز غه بیک کیگ حقوق
بیرگانلگن اثبات ایتدی. عنایة ئد فہندی مدارس شهر نده «آداب اسلامیه
جمعیتی» نده خاتون - قز حقوقن بیک دلیللی و اساسلی ایتوب مدافعه ایتدی.
فارس، افغان، بخارا، جاوا، تورکستان، قازاقستان، قسای و باشقه
مسلمانلر طور ا طورغان یور طلردهغی یوز میلیونن آرتق بولغان طوتسا
وسگللر مز هنوز حمایه چیسز، قازاقستانن باشقه سنده بو مظلومه ار هامانده
ئوی زندانلر نده چریلر، پهرده و چاپان اسملی اعنت قاموتلری آستنده
ایزلر لر.

محر ملرم! ایسه بلاب قارا گز، یوز میلیونن آرتق هم شیر ه لرگز، طوتالرگز
ئو چون بر کشی ده پوشونمی، برگنه مرحمتلی کوکل چغوبده آلارنی آیامی،
مدنیت دیگان ته گزینک ایگ الوغ نعمتندن، علوم و معارف قویاشندن آلار
محر و ملر بیت. مونه شولار غه قاراب عبرتله نور گه، ئوز مز گه بیر لگان حقوقلرنی
بیک قدر لہب صؤلار غه بور چلیمز. آنی قدر لہب صاقلاونک سوؤ استعمال ایتمه و
بلان بولووی هر قایسیبز غه معلوم.

تاقار لرده خاتون - قز مسئلهسی.

تاریخنک بیک قارا گفی زمانلر نندن ۱۹ نچی عصر آخیرینه قدر لی تاتار
قزی ده باشقه طوتا وسگللری بیک ئوی زندانلرینه یابلغان بیر نده اونوتلوب
یاتا ایدی. اول ۱۹ نچی عصرنک آخیرینه قدری ئوزینک بیک الوغ بولغان
استعدادن، بیک عالی بولغان درجه سن کور سه ته آلمادی.

تاتار خاتون - قزینک بیک قارا گفی بولغان ماضیسی و بیک یاقتی بولغان
کیلچگی طوغر یسنده سوز سویلر ئو چون مین آنی ایکیگه بوله: شهر هم
آوللرده خاتون - قز.

ایسکی تورک - تاتار خاتون - فزینک سیون بیکه دورینه قدرلی بولغان حالی فسقه چه بولسه ده سویله نگانانگاندن، حاضر مین آلا ر طوغریسنه سوز سویله میم.

حقوق نقطه سندن هم کشی ایتلوب قار او یاغندن اول خاتونی بلان شهر خاتون - قزی آراسنده آیر ما کوب بولماسه ده، حیاتقه فانتاشو یاغندن بو ایکی تورلی خاتون - قز آراسنه بایناق آیر ما بار. شهر ده بیک توبه ن عائله لردن باشقه سنده خاتون - قز حیاتقه برده فانتشمی، اول ایرن ایرته بلهن سه ودا یا که اشکه اوزانا، فایتسه کیچن ایرن فارشیلاب آلا، سه وداغه، جمعیتکه، علم و هنر اشلارینه عمو می یومش لرغه فانتشورغه آنک حقی یوق. اول ئویده او طور رغه، بالالرن قارارغه - یعنی باشلرن، آیاقلرن، کوزو باشقه اعضالرن صاقلار رغه بورچلی. آشن پش ررگه، چه مین قویار رغه، کرن یوار رغه، اوین قارارغه تیوشلی. بایراق عائله لرده آصرا ولر بولغانلق سببلی آنار رغه بسو خدمت لرده قال می. بای خاتونلری کوبره ک و قتلرن، باشقه لری نگی اشلرن دن بوشاغان و قتلرن یوقنی بوشقه تویب او طورالر. صاغز چه ییلر، غیبت سویلیر، اوقی بلگانلرن دن یوسفی، زلیخه، طاهر، زهره، صلصال، علی باطر و باشقه اخلاق بوزا طورغان ئه کیه تلر اوقوتوب یا که اوقوب عمر لرن ئونگره لر. قوناق چاقرو، بیک کیینوب قوناقفه یورو آلا رنک ایرک سویگان اشلرن دن. ایری تابقان مالنک اقتصادی یاغن؛ ایری قانچه آقچه تابسا آلا، نبقدر سن راسخو طقه طوتار رغه، نبقدر سن صاقلقغه فالدر رغه کیره کلگی طوغریسنه اول برده او یلان می. بالاسینه آک، طویغو بیرو، آنی معنوی تربیه له و بیلنده یومشی یوق. اول آشی، آچه آنار رغه یاغشی کیم، یاغشی آش کیره ک. آقچه سی بولسه، بولماسه ایرن ته تی کیوملر، قالفاقلر، آلتون، مرجانلر آلور رغه قستی. اول مدنیت، علوم و معارف، خلق، ملت... برسند بل می، برسیده آنار رغه کیره کمی. باشقه ملت خاتونلرینه، روسلرنک گیمنازییه لرینه، مکتبلرینه، عالی قور صلرینه برده ایسی کیت می. طابنر رغه ئویره ته طورغان بر اورون دپ کنه قاری.

روس قزلرینک حیاتقه فانتاشولرینه، ماغازین، آپتیکالرده، تیلیغرافی، تیلیفون و باشقه سه ودا، هنر اورونلرنده اشلولرینه برده ایسی کیت می. ایقانونیه، طور مش، حیات، ادبیات، شعر، موزیقه و عموماً عائله حیاتن ما طور - ایتو، کوکللیله نرو، دیگان ئه بییرار برسیده آنار رغه کیره کمی.

اول حقوق صورامی، کتابدہ صورامی، تیسارده، عمومی حیاتدہ، آنسک فاشندہ بارسیدہ حرام... اول قز چاغندہ برہر اسقاز بیکہ دن کیسک باش، بدوام، فضائل الشهور، بیک کوب او قوغان بولسہ شروط الصلاة، تعلیم الصلاة لراوقوغان. خاتون بولغاچ اول نصیحة الصالحینلر، بطال غازیلر وباشقہ لرن مطالعہ ایتہ، محمدیہ، یوسفی کتابلرن کویلی بیرہ. آزاردہ حس، طویغو، امل، توشنو کبک قوہلر برسیدہ یوق. ایری اچمہسہ، ایکنچی، ئوچنچی خاتون آلماسہ اول ئوزن بیک بختلی صانی. اچسہدہ، قیناسہدہ، ئوستینہ خاتونلر آلسہدہ، فحش آرطندن یوروسہدہ اول چدی. چونسکہ اول طویغوسز برجان. اول خاتون - قزینک حالینہ شولای اوق. لکن اول شہر خاتونینہ قاراغاندہ اشکلکی. اول ئوی اشلرنندہ، ایری ئوینہ بولماسہ یورط اشلرنندہ اشلی. اش وقتندہ طورمشنک هر آورلغندہ ایرینک یولداشی. عموماً تاتار خاتونندہ بالا تربیہسی فیناؤ، صوغو، ئەرلار، روس کیل، پهری کیل، دیب فورقتودن عبارت، آتاسی قزن تلہسہ کمگہ بیرہ. اول بردہ یاراتماسہدہ یا کہ ایکنچی کشینی یاراتسہدہ، آتاسی یا کہ آغاسی بیرگان کشیگہ باررغہ، شونک بلہن برگہ عمرن اوزدررغہ بورچلی. آیرلام دیسہ آنی جینالشوب قینیلر، چہچندن اوستریلر. اسخودلرغہ آلوب چقوب تاپاقلیلر ایدی.

تاتار خاتون - قزی نیتدر کوچلانسہدہ، طویغو، اختیار ی قولندن آلسہدہ، اول ئوزینک حیات وطورمش کشیسی ایکانلگن ۱۹ نچی عصرده ایری بلہن برگہ کورسہندی. سہرولایتندہ گی مشهور آقچورینلر فامیلیاسندن زہراء خانم عائلسی سوزینہ قاراماسدن، آلطون، برلیدنلرن تاشلاب ترجمان مصرری اسماعیل ئہفہندی غصپرینسکی نی طابوب آلوب، آنسک بلہن برگہ ترجمان غزیتہسن چغاردی. زہراء خانمنک فلمی اسماعیل ئہفہندی قلمندن ئوستون بولووی سببلی اول ترجماننی یازا وبار آقچہسن ترجمان، خواجہ صبیانلر یولینہ صرف ایتہ ایدی.

حدیث وباشقہ علملردہ سید علی الظاہری کبک حدیث عالمرندن شہادتنامہلر آغان سیبیریالی حنیفہ خانمده ۱۹ نچی عصرده تاتار قزینک استعدادن ہم اشکلکیگن کورسہتکان خانملردندر. اول ایرندن بەش کوینچہ طل قالوب، عمرن قز بالالار او قوتو یولینہ صرف ایدی.

عالمۋە البىنات خانىمىدە مۇئەللىمە ئالورغە قارى. اول اصول جىدىدە قەرىمانلارنىڭ بىرىدۇر. طبع ايتلىگان بايتاق اثرلار دىدە بار. غزىتە لىدە مقالە لىرىدە كورىنە ايدى.

تاتار خاتون - قزى مۇنە شۇلاى ايتوب ئوزىنىڭ ۱۹ عصرلىق حىياتىن اوزدروب، ۲۰ نچى عصرغە آياق باسدى.

اوروپا شاعىرى ويگتور ھوغونىڭ «۱۹ نچى عصر خاتون - قزى مۇنە شۇلاى باغشلار» دىگان سوزى تاتار خاتونى طوغرىسىدە سويلەنمەسەدە ھم انارغە طوغرى كىلمەسەدە، اول طورمىش وادىيات ميداننە ايرارلى، يىگىتلەرى بىلەن بىرگە ھم ۲۰ نچى عصرغە قۇلۇغ آياغى بان كىردى.

تاتارلار دىدە اويغانو دورى ۱۹ نچى عصر دىدە اونى باشلانغان بولسەدە، آنىڭ چىن نىگىز تاشى ۲۰ نچى عصر دىدە ھالدى. تاتار خاتون - قزى باشلاب تاتار ادىياتىدە ظاهر ئەفەندى بىگىيىف جىناپلارنىڭ «گوزل قزىدە چە» سىدە يالتراب كورندى. فاضل محترم رضاء الدىن ئەفەندى خىزىتلىرىنىڭ ۱۹۰۳ نچى يىلىنى طبع ايتلىگان «مشهور خاتونلار» (۱) ساىدە سىدە اول تاتار تارىخىدە كىرە باشلادى. ۹۰۵ نچى يىللردىن سوڭ تاتار خاتون - قزى ادىياتىدە ئىچلى ايتىدى.

ادىب عىياض ئەفەندىنىڭ تەلەپ نچى قزى، كەلەپوشچى قزى، ئوچ خاتون بىلەن طورمىشى، ادىب فاتىح ئەفەندى امىرخاننىڭ تاتار قزى، حىياتلىرى، بىك ئوتكون قەلى ادىبىمىز عالمجان ابراھىمىف و باشقىلارنىڭ اثرلارنىڭ يورەكن، روھى، طويفوسى، تەلەگى، مظلوملارنى قىسقىسى آنىڭ اچىدە ياشىرىغان بوتسون سىرلەرنى اچوب بىردى.

تەربىيەلەر، المرأة، المرأة الجدىدە، سومك و ئولەنەك تىرىمەلەرى، قىزلار دىنياسى، تىرىيە انارغە علمى جەھەتتىن زور قورال بولدى. سىبىرىيا غىزىتە سىدە مەرحومە فاطمە خانىم خاتون - قزى دىنياسى اچوب طوتا و سىكىللەرنى باقلادى، انارغە باقتى يوللار، زور امىدلار كورسەتتى.

ھەر غزىتەدە زىمى، كۆبىمى انارغە اورون بىرلى. ادىياتىن ئوزىدە مەخسۇس اورۇننى آلدى.

بو كىتاب ھەر خاتون - قزىنىڭ ئۇستىلى ئۇستىدە بولورغە تىرىشلى. بو خۇتەنى تىرتىپ ايتىكەدە مېندە بو مبارك كىتابنىڭ سىزگە ايتىم.

باشلاب اوفاده خانملر جه «یتی قورلوب، اول ابرار بیلین یاروشدی،
هم اوزدی. بولاردن کوروب اورنورغ خانملر بیه جمعیت آچدیلر. آلازنگ
اشلریده بیک موفقیتلی کورینه.

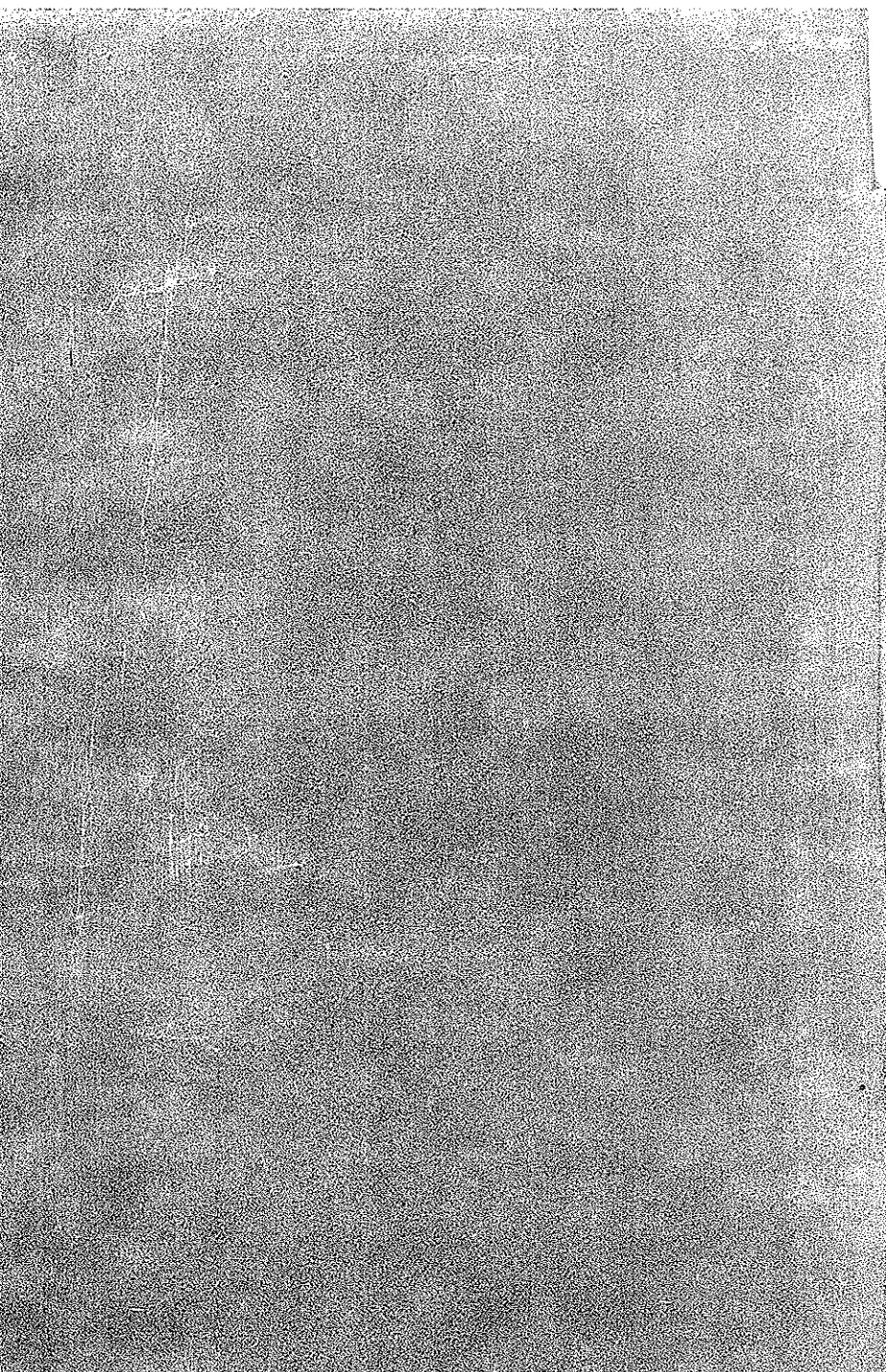
هر بیرده ابتدائی ورشدی قزلر مکتبلری آچلای هم آچلا. آرالردن
مجره لر، معلمه لر دیگان هر صنف طور مش کوجلوی بویچه میدانغه چقدی.
تاتار قزی گیمنازیه لرگه طولا باشلادی، گیمنازیه دن ئوتوب اونیویرسیتیت
ایشکارن قاندى. دوکتور بولدی، معلمه بولدی حتی پروفیسور شالفقه حاضرلنه
باشلادی.

چاپان، پوره، حجاب آنلی آلارنی فابلاغان قارا کئی بولوطلر اوچدیلر. آلا
اورنن ماتور قالفاقلر طوندى. تاتار قزی جمعیت گه قاتناشدی، ئوزینگ
اشکلایلگن، ابرار کبک ئوک آدم، حتی ایرلردنه آرتق استعدادن کورسه ندی.
شونگ نتیجه سنده شهرلده گذه نوگل، اوللرده ده آناغره قاراش باشقالاندى.
اول تاتار طورمشینگ نیگری، حیانتنگ ایگ نق تره گی ایتوب تانلدى.
لطیف تاتار قزی موندن صوگ ئوزینگ علوم، معارف، مدنیت یولنغی
آدوملرن بینه ده زور راق و تیزرک آتلايه چق، طوتاسی آروپا قزی آرطندن
اوز اقلامی قوروب يتووینه تیز کونده بزنی اشاندر اچق...

باشاسون بولوقلی و بیک الوغ استعدادلی لطیف تاتار خانون - قزی!...

تنبیه: میں بواکسیه مده خاتون - قزاره ننگ دینی و ملی جهتن بيشه گان یرارن
کورسه نمدم. «عائله کتبخانه سی» بنگ چقاچق جزءارنده آنک بيشه گان و کیشمه گان اشار بته ده
یک کیک اورن یراور. انشاء الله.
ذاکر.

باصلوب چقدى يا شغفى كتابلر:

- بختسزىكت
- يتيم صابر ياخود باى قزى
- آنا محبتى
- كوندش حيلهسى
- قائن آنا ابوده بولسه اشك آستى اوستكه كيله
- مرید (ملى رومان)
- خلق نك معارفى
- آول خلقينه بيرنى نيچك ايتوب قوللارينه آلورغه
- اشچيلر پارتىياسى نى فرسه يا كه اشچيلر پارتىياسى
- خلق آفجهسى نى روشجه جيوله وقاى اورنلرغه تتوله
- مقدس خدمت
- فرانسيه ر. ژالوتسيهسى
- گيرمانيه ده صابلاو كوني
- اورمان هم اوتلاولق
- چن حریت قايجان بوله چف
- صو حـ كابهسى
- اش هم كاپيتال
- قزاق احوانندن

آدریس: